

Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

**НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ
УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ
у ХІХ – на початку ХХ століття
(еволюція етноніма)**



ЛОГОС
Львів–2016

УДК 316.347
ББК 63.5(4Укр)

Національна ідентифікація українців Галичини у XIX – на початку XX століття (еволюція етноніма) / наук. ред. І. В. Орлевич; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії. – Львів: Логос, 2016. – 320 с.

Розглянуто особливості національної ідентифікації галицьких українців у XIX – на початку XX століття через призму етнонімічних характеристик, які віддзеркалювали соціально-політичну та етнокультурну ситуацію в краї. Проаналізовано дискурс щодо вибору назви для означення українського народу в середовищі різних політичних течій, духовенства, наукових кіл, молодіжних товариств тощо. Показано, як зі зростанням національної самосвідомості терміни «русин», «руський», «руский», котрі протягом XIX століття вживалися стосовно представників українства на галицьких теренах, поступово витісняються етнонімом «українець», що й стає назвою сучасної української нації.

Для істориків, політологів, філологів, а також усіх, хто цікавиться історією України.

National identification of Galician Ukrainians in the 19th – early 20th centuries (evolution of ethnonym) / science editor I. Orlevych; I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies, NAS of Ukraine; Institute of Religious Studies – branch of the Lviv Museum of the History of Religion. – Lviv: Logos, 2016. – 320 p.

The book examines the features of Galician Ukrainian national identity in the 19th – early 20th centuries from the perspective of ethnonymic characteristics which reflected the socio-political and ethnocultural situation in the region. It analyzes the discourse on choosing a name to describe the Ukrainian people among different political trends, clergy, academia, youth associations, etc. It is shown how with the growth of national self-consciousness the terms *Ruthenian*, *Rus'kyi*, *Ruskyi* that were used during the 19th century to refer to Ukrainian people on Galician territory were gradually replaced with the ethnonym *Ukrainian*, which became the name of the modern Ukrainian nation.

For historians, political scientists, linguists and anyone interested in the history of Ukraine.

Рецензенти: д-р іст. наук Микола Литвин
д-р іст. наук Олександр Реєнт
д-р іст. наук Олексій Сухий

Рекомендовано до друку
вченою радою Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України

*Опубліковано за сприяння Фонду Катедр Українознавства,
освітньої неприбуткової благодійної інституції (США)*

*This publication was supported by the Ukrainian Studies Fund,
Inc., an educational non-profit charity
for the advancement of Ukrainian studies*

© Інститут релігієзнавства – філія
Львівського музею історії релігії, 2016
© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2016
© Автори статей, 2016

ISBN 966-7379-85-8

Ігор Райківський

МОВНО-ПРАВОПИСНІ ДИСКУСІЇ СЕРЕД УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ГАЛИЧИНИ ЯК ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОГО САМОУСВІДОМЛЕННЯ В 1850-х рр.

У сучасній українській історіографії посилився інтерес до вивчення національного руху в ХІХ – на початку ХХ ст., що увійшов в історію України як період національного відродження (модерного націотворення). Історична Галичина¹ перебувала під австрійською владою, де серед русинів («руських»), як називали на зламі ХVІІІ–ХІХ ст. місцеве населення, поступово поширювалося усвідомлення етнічної єдності з українськими («малоруськими») землями Наддніпрянщини у складі Російської імперії. У національному самоусвідомленні галичан були не тільки періоди поступального розвитку, а й перерви, стагнації. Після кульмінаційного 1848 р., «Весни народів» такий своєрідний спад настав у середині ХІХ ст., коли, за словами історика Д. Дорошенка, «мляве та сонне життя галицьких українців [...] переривали лише суперечки про мову та правопис і так звана “азбучна війна”»². М. Грушевський зауважив, що «і в Росії, по розгромі Кирило-Мефодіївського братства, і в Австрії, по втихомирненню революції 1848 р., кінець сорокових і п’ятдесяті роки стали часами глухої реакції, де затихло і приникло українське життя»³. Однак ця сторінка в історії Галичини досі висвітлена досить фрагментарно⁴, що й викликало дослідницький

¹ До складу історичної, української Галичини після 1772 р. входила східна частина новоствореної провінції Габсбурзької монархії – Королівства Галичини і Лодомерії з центром у Львові, тоді як етнічні польські землі (Малопольща) ввійшли до західної частини провінції.

² Дорошенко Д. Нарис історії України. Львів, 1991. С. 533.

³ Грушевський М. Ілюстрована історія України. К., 1992. С. 466.

⁴ Магочій П.-Р. Мовне питання як фактор національного руху // Його ж. Галичина (історичні есе). Львів, 1994. С. 131–184; Орлевич І. Ставропігій-

інтерес автора статті⁵. У цій публікації здійснено спробу розкрити мовно-правописні дискусії під кутом зору їхнього значення в розвитку модерної української національної свідомості руського населення Галичини.

Поразка революції 1848 р. започаткувала короточасний етап відновлення абсолютистського режиму з його централістично-бюрократичною системою. Панування т. зв. бахівської реакції за часів правління уряду О. Баха (1849–1859 рр.) супроводжувалося наступом на політичні й національні здобутки «Весни народів». Зокрема, в грудні 1851 р. декретом імператора було скасовано так і не введено в дію конституцію 1849 р., 7 березня 1849 р. розпущено парламент – райхстаг, обмежено демократичні свободи, що створило несприятливі умови для громадсько-політичної діяльності⁶. Головна руська рада (далі – ГРР), створена на початку революції 1848 р. як представницький орган підавстрійських русинів, саморозпустилася в червні 1851 р., а греко-католицьке духовенство повернулося до суто церковних справ. Показово, що вже на засіданні ГРР 5 серпня 1850 р. голова Ради М. Куземський поставив питання про можливість саморозпуску організації, мотивуючи це тим, що «таже Рада оуже и такъ

ський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.). Львів, 2000. 186 с.; Сухий О. Від русофільства до москвофільства. Російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у XIX столітті. Львів, 2003. 498 с., та ін.

⁵ Різні аспекти обраної теми висвітлено також у власних розвідках автора: Райківський І. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття: Монографія. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. 932 с.; Його ж. Мовно-правописні дискусії серед русинів-українців і зміцнення польських позицій у Галичині в 1850-х рр. // З історії українсько-польських відносин другої половини XIX – початку XXI ст.: Колективна монографія / За ред. П. С. Федорчака. Івано-Франківськ, 2011. С. 8–41; Його ж. Мовно-правописне питання в українському національному русі Східної Галичини 1850-х років (за матеріалами тогочасної періодики) // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. Тернопіль, 2011. Вип. 2. С. 206–214.

⁶ Цьольнер Е. Історія Австрії / Пер. з нім. Р. Дубасевич, Х. Назаркевич, А. Онишко, Н. Іваничук. Львів, 2001. С. 387; Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. К., 1996. С. 73.

политикою не займаєся». Цю думку підтвердили члени Ради Л. Сошовський («мы собѣ тихенко сидимо») та І. Гушалевич («не маємь чого сходитися»)⁷.

Неоабсолютизм у монархії Габсбургів супроводжувався посиленням у краї польських впливів. З 1849 р. провідником нової австрійської політики в Галичині був намісник – багатий польський землевласник А. Голуховський, який спрямував зусилля на утвердження переваги польської еліти. І. Франко назвав десятиліття після «Весни народів» «тісними роками», вказуючи на «застій у розвою преси та просвіти народної, а рівночасно з тим витворення під владою губернатора А. Голуховського всемогучої бюрократії, що хоч на прозір [...] ніби офіційно австрійська, чимраз виразніше починала служити польським національним інтересам»⁸. Виходячи з тези, що адміністративними заходами можна ефективно й у бажаному для себе напрямі керувати розвитком мови, релігії, національної свідомості, А. Голуховський намагався інтегрувати галицьких русинів у польський політичний і культурний простір через порівняно нечисленну групу «русинів польської нації» – осіб з подвійною національною свідомістю (*gente Rutheni, natione Poloni*)⁹. Політичний курс намісника виражав тенденції розвитку внутрішнього устрою Австрійської монархії, що виявилися в підвищенні уваги до вимог т. зв. історичних народів, до яких місцеві русини не належали. А. Голуховський трактував національний рух галицьких русинів як «русофільський», своєрідну інтригу Росії проти імперії Габсбургів і зумів-таки підірвати довіру до них Відня.

Польські політики твердили про невизначеність національної свідомості галицьких русинів, звідси – небезпека їхнього національного розвитку в напрямі ідентифікації себе із всеруським простором і Російською державою. Отже, могло виникнути ускладнення зовніш-

⁷ Головна Руська Рада (1848–1851): протоколи засідань і книга кореспонденції / Упоряд. У. Кришталович, І. Сварник; за ред. О. Турія. Львів, 2002. С. 136.

⁸ Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Його ж. Зібрання творів: У 50 т. К., 1986. Т. 47. С. 586, 587.

⁹ Мудрий М. Ідея польсько-української унії та «русини польської нації» в етнополітичному дискурсі Галичини 1859–1869 років // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2005. Вип. 39–40. С. 86, 87.

ньо політичного становища Австрії на Сході, у відносинах із Росією, що перетворило би Східну Галичину на осередок антиавстрійського сепаратистського руху. По суті, ставилася під сумнів сила власне української національної ідеї в Галичині¹⁰. Новий намісник краю призначав поляків на місце австрійських урядовців у крайовому службовому апараті. Унаслідок зусиль А. Голуховського було перекреслено реалізацію вимог ГРР щодо поділу Галичини, «руська» мова витіснялася з початкової та середньої школи (як відомо, вона стала загальнообов'язковим предметом у 1848 р.).

Зростання впливу поляків у суспільно-політичному житті Галичини стало зворотним боком наростаючих у середовищі галицьких русинів після 1849 р. невпевненості та невизначеності в подальших політичних кроках. Будучи малопідготовленими до самостійної політичної акції в революційному 1848 р., місцеві русини дали сподівалися на підтримку австрійського уряду. Відомий народовський діяч О. Барвінський пізніше так згадував про початок конституційної доби в Австрії: «Загал наш у значній частині був тої думки, що монарх має все згори задекретувати, що правительству повинно все для нас зробити, а ми маємо тільки готове прийняти»¹¹. Вірш («стих») на честь першого голови ГРР, єпископа Г. Яхимовича в березні 1849 р. висловлював оптимістичну думку:

Добилась русска мова права,
Во школъ, въ Церкви и де судъ;
Теперька вже она цѣкава,
Бо Руси невъ законъ дають¹².

У 1850-х рр. задекларований Головною руською радою український («малоруський») варіант національної ідентичності галицьких русинів не знаходив об'єктивних умов для свого подальшого розвитку й обґрунтування. Загальна атмосфера в Галичині періоду неоабсолютизму, як і загалом в Австрійській державі, зумовила аполіти-

¹⁰ Сухий О. Від русофільства до москвофільства... С. 69–71.

¹¹ Барвінський О. Споми́ни з мого життя / Упоряд. А. Шацька; комент. Б. Янишина; ред. Л. Винар, М. Жулинський. Нью-Йорк; К., 2009. Т. 2. Ч. 3–4. С. 503.

¹² Archiwum Państwowe w Przemyślu, zesp. 142 (Archiwum Biskupstwa Grecko-Katolickiego w Przemyślu), sygn. 9533, k. 1, 7.

зацію національних рухів, фактично повернувши проблему етнічної самобутності русинів Галичини лише в русло мовно-правописних дискусій¹³. З цього приводу К. Левицький (український громадсько-політичний діяч, автор праць з історії) писав, що «коли політичну роботу перепинено в часах абсолютизму, то була можлива *робота культурна* (виділено автором. – *I. P.*), але й вона не йшла»¹⁴.

Мовно-правописне питання стало визначальним фактором національного руху в Галичині в післяреволюційне десятиліття. Діяльність національних лідерів, у ролі яких на Сході Європі активно виступали мовознавці, мала кілька напрямків: 1) входження народнорозмовної мови в літературу, створення нового літературного стандарту, на основі одного або низки близьких діалектів; 2) розвиток традиційної церковнослов'янської мови, що вживалася в релігійних текстах, але все-таки зазнавала зростаючого впливу народнорозмовних елементів; 3) прийняття як літературної більш розробленої мови, яку використовували сусідні споріднені народи¹⁵. Серед галичан виділилися дві головні групи діячів: т. зв. традиціоналісти, або консерватори, та новатори. Перші бажали зберегти традиційну слов'яно-руську книжну мову, церковнослов'янщину, писану етимологічним правописом, з включенням деяких народних висловів. Вони не бачили потреби широко впроваджувати в літературу народнорозмовну мову, оскільки вже була готова, опрацьована, кодифікована й канонізована староцерковнослов'янська, що вважалася засобом захисту від колонізаційних процесів. Водночас «новатори», услід за «Енеїдою» І. Котляревського на підросійській Україні та «Руською трійцею» в Галичині, докладали зусиль для вироблення літературної мови на базі розмовної мови народу, фонетики¹⁶.

Мовно-правописні дискусії точилися на сторінках періодичної преси галицьких русинів у 1850-х рр. Підґрунтя для суперечок, у яких більше значення мало питання мовне, ніж правописне, дала невиробленість української літературної мови на народнорозмовній основі. Входження живої народної мови в літературу, в дусі ідей «Руської

¹³ Сухий О. Від русофільства до москвофільства... С. 74.

¹⁴ Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів. Львів, 1926. С. 58.

¹⁵ Магочій П.-Р. Мовне питання як фактор національного руху... С. 131, 133.

¹⁶ Там само. С. 136.

трійці» та її послідовників у Галичині, було пов'язано з чималими зусиллями: бракувало термінів, загальних понять, у стані хаосу перебував правопис тощо. Серед освічених кіл суспільства багато з тих, хто захоплювалися народною мовою, погано її знали через засилля польської й німецької мов в освіті й домашньому вихованні, панування церковнослов'янщини в церкві. Про неможливість вироблення літературної мови з народної, здавалося б, свідчили говіркові відмінності останньої, залежно від місцевості (як казали, «хто як вміє, так і піє»), тоді як літературна мова повинна бути єдиною для всіх. Вплив наддніпрянсько-української літератури й народознавчих досліджень на національний розвиток галицьких русинів практично був перерваний після розгрому кирило-мефодіївців та антиукраїнських репресій у Росії кінця 40-х – середини 50-х рр. XIX ст. З огляду на брак кваліфікованих наукових сил у самій Галичині, здатних продовжити формування української літературної мови, залишався легший шлях – покласти в основу «всеруську» церковнослов'янську мову¹⁷.

Противники народномовної основи формування літературної мови аргументували свою позицію тим, що вже існувала староруська мова як літературна, якою були написані художні твори Київської Русі. Ця мова, хоч і малозрозуміла для народу, була надзвичайно багата у своїх зображальних можливостях і свідчила про давні державницькі традиції на Русі. Серед аргументів на користь церковнослов'янщини була величність і краса мови богослужінь, відомої по всій Європі. Траплялися й ті, хто відкрито закликав використовувати в якості літературної писемну російську мову, що вважалася досить органічною для галичан, бо виникла на підставі мови церковнослов'янської. Та на практиці більшість тогочасних діячів пішли шляхом доповнення церковнослов'янщини елементами російської й польської мов, формування макаронічного «язичія»¹⁸. Отже, головна полеміка в середовищі галицько-руської інтелігенції 1850-х рр. велася між противниками народної мови, котрі не вважали за можливе творення нею літератури, та їхніми нечисленними

¹⁷ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62 // Збірник фільологічної секції НТШ. Львів, 1905. Т. VIII. С. X; Сухий О. Від русофільства до москвофільства... С. 74, 75.

¹⁸ Грещук В. Проблеми розвитку української літературної мови в Галичині середини XIX ст. // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. Івано-Франківськ, 2001. Вип. 6. С. 11, 12, 16.

опонентами. Суперечки не мали характеру політичної конфронтації, фактично оберталися навколо мови видань кількох часописів.

Аргументацію обох сторін дасть змогу зрозуміти більш детальне ознайомлення з матеріалами тогочасної періодики. Зацікавлення мовно-правописними дискусіями виявляли в післяреволюційне десятиліття урядова газета «Галичо-руській вѣстникъ» і «Зоря Галицка», що почала виходити як орган ГРР ще в травні 1848 р. за редакцією А. Павенцького, якого 29 липня (10 серпня) 1850 р. змінив на цій посаді М. Коссак. Перед урядовим часописом «Вѣстникъ», що побачив світ «руською» мовою в липні 1849 р. у Львові, а в лютому 1850 р. був перенесений до Відня (виходив до 1865 р.), ставилося завдання цілеспрямовано формувати суспільні настрої лояльних до Габсбурзької династії галицьких русинів. У необхідності цього австрійський уряд переконали революційні події 1848 р. Своє кредо видавці газети, першим редактором якої став М. Устиянович (пізніше редакцію обійняв І. Головацький), сформулювали так: «Нам, Русинамъ, возбудившимся по долговѣковомъ снѣ до народного сознанія, [...] треба конче всѣ совокупити сили», щоб розвинути за підтримки «великодушного Цѣсаря [...] свою питому народно-рускую жизнь, статися сильнымъ огнивомъ въ крузѣ австрійскихъ народовъ, и быти достойнымъ членомъ сильной державы»¹⁹. Проте наміри редакції не справилися передусім через пасивність місцевої руської інтелігенції й наївну віру в добродійність цісаря²⁰.

Одним із перших, хто порушив питання формування єдиного правопису української («малоруської») мови як мови літературної, був М. Устиянович, котрий провів паралелі з формуванням літературної мови в німців, південних слов'ян. На шпальтах часопису «Галичо-руській вѣстникъ» наприкінці 1849 р. він²¹ писав про Малу Русь, до

¹⁹ Редакція Вѣстника // Вѣстникъ для Русиновъ австрійскои державы. Вѣдень, 1850. 7 (19) лютого. Ч. 1. С. 1.

²⁰ Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми // Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2000. Вип. 35–36. С. 582, 583.

²¹ Під цією статтею М. Устиянович не підписався, однак, за словами К. Студинського, «стиль, звороти і поетичність вказують виразно на те, що він [був] її автором» (Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... С. XII).

якої належить кільканадцять мільйонів народу, що розмовляє однією мовою «съ малыми, або сказавши право зъ отмѣнами цѣлкомъ незначными». На золотоберезній Україні, аж до столиці Слобожанщини Харкова й навіть далі, стверджував автор, звучить така ж «чистая, маленькая, звѣчная, малорѣская бесѣда», як і в Галичині. Та хоча народнорозмовна мова на всій території Малої Русі «єднobarвна, єднозвѣчна», письменники розділилися щонайменше на чотири групи («лавы»). Одні бажають бачити в письменстві мову староруську, що була оздоблена за часів Давньоруської держави «всякими цвѣтами просвѣщенного времени», але в сучасних умовах для народу малозрозуміла й чужа. Інші домагаються введення в літературу мови церковнослов'янської, якою на Русі проводяться богослужіння. Вона ближча до народнорозмовної, наш верховинський люд, за висловом М. Устияновича, небагато потребує тлумачення «слѣвъ Євангелія св(ятого), абы ихъ порозѣмѣти»²².

Крім названих, є ще одна мова, близький і небезпечний побратим «для бесѣды малорѣскои» – «письменный языкъ великорѣскій – россійскій». Усю красу й багатство «нашихъ питомыхъ прапрадѣдовъ» перейняли росіяни однією рукою для своєї мови, а другою – опираються на церковних скрижелях, церковнослов'янській мові і, як наслідок, побудували новий храм, красивий і величний, але чужий («своимъ назвати годѣ») ²³. Поміж трьох «стовпів» – староруської, церковнослов'янської та сучасної літературної російської мов, говорилося в статті, стоїть маленька, ширококорінна «билинка», стебло, на якому розвивається «лѣторостка многонаѣйного щепу – наша *просто народная бесѣда* (виділено автором статті. – *I. P.*), днешная полевая цвѣтка братного побережа побратымчихъ рѣкъ Днѣстра и Днѣпра». М. Устиянович із симпатією до живої народної мови писав, що її просто не можна не любити, по суті, обстоював соборницькі погляди і сподівався на порозуміння в мовно-правописному питанні, що було необхідним для успішного розвитку «народности рѣскои»²⁴.

Невдовзі під цією ж назвою надруковано іншу статтю, в якій йшлося про право народної мови на існування як літературної. Для кожного

²² Розговори // Галичо-рускій вѣстникъ. 1849. 29 листопада (11 грудня). Ч. 65. С. 263, 264.

²³ Там само. С. 264.

²⁴ Там само.

природно отримати освіту тією мовою, що її він чув із материнських вуст, що «промовляла» до його серця. Автор публікації аргументовано виступив проти давньоруської мови як писемної для галицьких русинів, влучно порівняв її зі старосвітською жінкою, котра «николи не промовить так до дбши, якь промавляє ровесничка чбвствомъ и лѣтами». Щодо входження простонародної мови в літературу було сказано, що це досить тривалий процес, нелегка праця – довелось б навіть частково зректись «давнѣйшої нашої словесности и пбстити ся на поле дикое». Але цим шляхом пішло багато народів – греки, італійці, французи, чехи, хорвати, серби, росіяни. Чому ж «намъ вертати назадъ», – риторично запитував автор із вірою в майбутнє «простої», «хлопської» «малоруської», тобто української мови. Неможливо суперечити «желѣзнымъ законамъ природы», читаємо в статті, кожна мова, як чорна брила золота, вимагає руки майстра, що зробить із нього «чбдеснїи красоти»²⁵. Очевидно, мовилося про творчу інтелігенцію, передусім письменників, які, за почином І. Котляревського, на народнорозмовній основі розвивали нову українську літературу.

На захист входження народної мови в літературу виступив також Й. Лозинський, автор обширної публікації на сторінках «Галичоруського вѣстника» в січні 1850 р.²⁶ Він вбачав у просвіті народу далекосяжну мету діяльності інтелігенції, звідси – необхідність дотримуватися в літературі народнорозмовної мови, фонетичного принципу: «належит писати так, як ся говорить». Однак, з огляду на деякі відмінності у вимові, залежно від місця проживання, перше й загальне правило орфографії – «пиши так, як більша часть народа говорить», отже, правопис повинен ґрунтуватися на найбільш поширеному діалекті. Етимологію слів, тобто їх походження й споріднені зв'язки з іншими словами тієї самої або близьких до неї мов, уважалося доцільним брати до уваги в тому разі, якщо без цього виникали б труднощі для читачів (письмо «было бы неясное»). Водночас етимологія не повинна зруйнувати «характер нашого нарѣчїя», спровадити на чужу ниву²⁷. Докладніше засади правопису описувалися в статті Й. Лозинського, надрукованій у львівському

²⁵ Розговори... 6 (18) грудня. Ч. 68. С. 2.

²⁶ Лозинскій І. Розговори (Ще щось о правописи) // Галичорускій вѣстникъ. 1850. 10 (22) сѣчня. Ч. 4. С. 1, 2; 12 (24) сѣчня. Ч. 5. С. 1, 2.

²⁷ Там само. 1850. 10 (22) сѣчня. Ч. 4. С. 1, 2.

часописі «Пчола» в серпні 1849 р.²⁸ Автор вважав розвиток мови на простонародній основі підставою просвіти рідного народу й вірив, що «з теперѣшно розмаитости» вдасться виробити єдиний український («руський») правопис.

В ідеології прихильників розвитку живої народної мови як літературної центральне місце відводилося положенню про мову як найважливіший чинник етнічної самобутності: «Кто ся свого народного языка вырѣкає, той заперечає свою розлучну народнѣсть...». «Чом же Россіяне и Сербы, – риторично запитував автор іншого допису, – не держатся церковного мертвого, но свого народного живого языка?»²⁹. Відречення від рідної мови неминуче веде до винародовлення, бо мова – це ознака самостійності народу. Адже «поки языка, поти народа: перемѣна або загыбель языка потягає перемѣну або смертоносную гибель народа за собою...»³⁰.

Прихильники народної мови виявляли інтерес до особливостей національного руху в підросійській Україні. Так, у часописі «Галичо-руській вѣстникъ» 1849 р. з'явилася друком серія статей про промисловість і торгівлю в Російській імперії, з яких можна було дізнатися про стан економіки на наддніпрянських теренах. Підкреслювалося, що сусідня зі степовою зоною Півдня Полтавська губернія «становить часть такъ званої Малої Рѣси или Оукраины»³¹. «Жители Оукраинскій», писала газета, займаються переважно сільським господарством, у краї розвинута легка й харчова промисловість, пов'язана з переробкою сільськогосподарської сировини. Щодо великої машинної індустрії «въ южнѣй Рѣси», достатньо слаборозвинутої, то переважали галузі, що постачали сировину й напівфабрикати для російської промисловості. Центром південноруської («южнорѣской») торгівлі

²⁸ Лозинській І. Уваги над правописом руским // Пчола. 1849. 26 серпня. Ч. 17. С. 262–270. Й. Лозинський писав про необхідність полегшити для народу просвіту («просвѣщеніє легшим дѣлати») шляхом наближення правопису до мови простолюду. Автор рішуче виступав проти етимологічного правопису, що «затерає характер языка, утруджає писанье и читанье, и помножає без потреби правила Грамматики» (Там само. С. 266).

²⁹ О именахъ грамматикальныхъ // Зоря Галицкая. 1850. 26 липця (7 серпня). Ч. 63. С. 379, 380.

³⁰ Там само. 8 (20) серпня. Ч. 67. С. 397.

³¹ Пѣтешественніи записки о промисловѣмъ и торговельнѣмъ состоянію Россіи // Галичо-руській вѣстникъ. 1849. 15 (27) вересня. Ч. 33. С. 132.

названо Харків³². Ознайомлення з особливостями національного життя в імперії Романових сприяло усвідомленню етнічної єдності Галичини з Наддніпрянщиною.

Попри всю вже викладену аргументацію на користь народної мови, перевагу в мовно-правописних дискусіях здобули її противники, консервативно налаштовані діячі, які об'єднувалися передусім навколо Ставропігійського інституту. Свій відносно високий освітньо-науковий рівень вони використовували для обґрунтування мовних запозичень, усіляких мовно-правописних експериментів, щоб не допустити входження простонародної мови в літературу. Д. Зубрицький видав у 1852 р. перші два томи своєї фундаментальної праці «История древняго Галичско-русскаго княжества» російською мовою, відкрито висловлював зневагу до живої народної мови й засуджував тих, хто закликав писати «на областномъ нарѣчїи Галичской черни». «Странное и смѣшное требованіе! – коментував він. – Истории пишутся для образованнаго и образующаго ся класса народа...»³³. Б. Дідицький того ж року надрукував свою поему «Конюшій» макаронічною мовою, наближеною до російської, що, за влучним формулюванням К. Студинського, залишилася в літературі «твором мертвим задля мови, ненародної, далекої від живого слова. [...] Так само чужим зістав він лише через свою мову для великоруського письменства»³⁴. Д. Зубрицький стверджував, що «руська» мова має дві вироблені літературні мови: церковнослов'янську й великоруську, а розвивати ще якусь іншу мову, скажімо, в Галичині «русинську», тобто українську, немає потреби³⁵. Галицькі «общеруси» (русифіли. – *І. Р.*), за словами І. Франка, помилково думали, що народнорозмовна мова дуже близька до «великоруської», якої вони насправді добре не знали, відмінності між ними вбачалися лише у вимові деяких букв³⁶.

Головним аргументом противників народнорозмовної основи розвитку літературної мови була теза, що жива народна мова недоско-

³² Там само. 17 (29) вересня. Ч. 34. С. 135, 136.

³³ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... Т. 8. С. LI.

³⁴ Там само. С. LIII.

³⁵ Москвофільство: Документи і матеріали / Вступ. ст., комент. та добірка док. О. Сухого; за заг. ред. С. Макарчука. Львів, 2001. С. 10.

³⁶ Франко І. Южнорусская литература // Його ж. Зібрання творів: У 50 т. К., 1984. Т. 41. С. 131.

нала, неопрацьована, убога (їй бракує слів для вираження багатьох понять), занечищена полонізмами. Тож нею не можна піднести освіту та свідомість людей, досягти рівня передових європейських народів³⁷. У часописі наголошувалося, що «если мовою лише простого народа и токмо въ тѣсномъ крузѣ понятій его будемъ писати, нигды не заробымо собѣ на право просвѣщенного народа». Простонародна мова не могла стати «правиломъ въ образованіи языка», бо відрзнялася в різних місцевостях, була «безправильною и грубою»³⁸. Представники цієї групи галицьких діячів на практиці обрали шлях формування макаронічного «язичія», вважаючи його більш вишуканою мовою, ніж звичайна народна.

Найвиразніше ці тенденції виявилися на шпальтах газети «Зоря Галицка», яка стала ареною зіткнення двох угруповань: консервативного, що було проти народної мови як літературної, схилилося до розмаїтих русофільських мовознавчих ініціатив, та ліберально-демократичного, яке виступало за обробку народнорозмовного матеріалу, враховуючи польський досвід новочасного літературного процесу³⁹. У серпні 1850 р. газета перейшла у власність Ставропігійського інституту й почала дедалі частіше друкувати тексти противників народної мови. За нових редакторів І. Гушалевича (з 1 (13) листопада 1850 р., ч. 91) та Б. Дідицького (з 10 (22) червня 1853 р., ч. 16) народна мова у виданні поступилася місцем «язичію»⁴⁰. Щоправда, у мовно-правописних дискусіях між Я. Головацьким, Й. Лозинським і Й. Левицьким (ця полеміка була започаткована статтею колишнього діяча «Руської трійці» в русофільському дусі, в якій критикувалася діяльність деяких «радикалѣвъ въ правописанію», що своїм надуманим правописом розривають зв'язки з «минувшиною», етимологією)⁴¹ редакція до середини 1851 р. більше підтримувала прихильника фонетики Й. Ло-

³⁷ Грещук В. Проблеми розвитку української літературної мови в Галичині... С. 13.

³⁸ Справи народны // Вѣстникъ. 1851. 30 януарія (11 фебруарія). Ч. 13. С. 51, 52.

³⁹ Мудрий М. Ідея польсько-української унії та «русини польської нації»... С. 85, 86.

⁴⁰ Сухий О. Від русофільства до москвофільства... С. 76.

⁴¹ Я. Г. Дещо о дѣловѣмъ языцѣ у насъ на Руси // Зоря Галицка. 1850. 15 (27) лютого. Ч. 17. С. 98.

зинського. Він, зокрема, заявляв, що найбільшим ворогом розвою народної мови є давньоруська орфографія, надмірне використання етимології. Позитивно, натомість, оцінювалася діяльність тих, хто обстоював упровадження народнорозмовної мови в літературу й намагався передати «несфалшованьи звѣки народного виговора!»⁴².

Проте з червня 1851 р. у мовній політиці редакції відбувся, як зазначав К. Студинський, «рішучий зворот» (хоча й раніше публікаціям не були притаманні «чистота, як і одноцільність» мови). Редактор часопису І. Гушалевич під впливом русофільських ідей змінив «не так давні погляди на народну мову та на потребу культурної єдності з Україною», яку він пропагував під час «Весни народів»⁴³. Підтвердженням змін у редакційному курсі стали анонімні дописи противників народної мови (наприклад, у ч. 48 за 1851 р. «Допис з Кошиць», у ч. 50 за 1852 р. «Допис з Пряшева» та ін.)⁴⁴. Є підстави вважати, що саме з діяльністю І. Гушалевича почався прогресуючий відхід «Зорі» від народнорозмовної основи. У 1852 р. цей редактор часопису відверто заперечував «проти народної мови навіть у виданнях для народу»⁴⁵.

Уже з січня 1852 р. газета виходить під русифікованою назвою «Зоря Галицкая» (замість «Зоря Галицка»), відкрито виступає проти народної мови, за церковнослов'янщину в літературі й послугування російськими словами. М. Малиновський, один із прихильників нового напрямку «Зорі», у своїй статті радив галичанам не шукати опори для літературного розвитку в народнорозмовній мові, що не має єдиних правил: «Не хочемъ опиратися на томъ, что и междѣ народомъ не есть общее. [...] Славянскій языкъ книгъ нашихъ церковныхъ есть къ нашемѣ въ самомъ ближайшемъ сродствѣ и онъ въ теченіи вѣковъ оуже водворился оу насъ». Тут же містився заклик –

⁴² І. Л. Пересторога для перестережених // Зоря Галицка. 1850. 25 лютого (9 марта). Ч. 20. С. 119, 120.

⁴³ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... Т. VIII. С. XIX–XXI, XLIX.

⁴⁴ Созанський І. З літературної спадщини Василя Ільницького // Записки Наукового товариства ім. Шевченка (далі – Записки НТШ). Львів, 1905. Т. 66. С. 10.

⁴⁵ Брик І. Початки української преси в Галичині і львівська Ставропігія // Збірник Львівської Ставропігії. Минуле і сучасне. Студії, замітки, матеріяли / За ред. К. Студинського. Львів, 1921. Т. 1. С. 135.

«не оставатися въ простонародїи»⁴⁶. Іншим разом, мабуть, І. Гушалевич констатував, що не бачить сенсу у виданнях простонародною мовою, оскільки кожні десять сіл мають свою власну мову («...хотѣти писати по простонародномѣ – значить никомѣ не оугодити, понеже въ простонародїи каждая страна, каждая десять села имѣють [...] равное право къ своемѣ собственномѣ. [...] Не возможно такой книги всѣмъ читати [...] И такъ намъ или имѣти литератѣрѣ по правиламъ етимологическимъ на основанїи древной пребогаты литератѣры [...] или не имѣти!»)⁴⁷.

Австрійський уряд критично поставився до русифікації часопису й уживання слів, далеких від живої народної мови. Уже на початку 1852 р. редакція отримала офіційне попередження від цензури про неприпустимість використання російської лексики, «московскихъ словъ подъ опасенїемъ запрещенїя»⁴⁸. З цього приводу Д. Зубрицький у листі до М. Погодіна від 5 (17) травня 1852 р. зауважив, що наскільки зміг, писав «на чисто русскомъ языкѣ, а этотъ языкъ подозрѣвають у насъ какъ симпатизированїе съ Московщиной. Самъ тихій и смиренный журналецъ «Галицкая Зоря» получилъ увѣщанїе, чтобъ онъ не осмѣливался употреблять московскихъ словъ подъ опасенїемъ запрещенїя»⁴⁹. Дійшло до того, що газета певний час (з 15 листопада 1852 р. до 18 лютого (2 березня) 1853 р.) взагалі не виходила. Поліція дозволила видавати «Зорю» тільки за умови, що на її сторінках не будуть порушуватися жодні політичні питання. Ставропігійський інститут як установа, фінансова діяльність якої контролювалася урядом, не міг внести велику грошову заставу, що вимагалася, згідно з новим видавничим законом 1852 р., для інституцій, які видавали часописи політичного характеру⁵⁰.

Від першого числа часопису в 1853 р., що з'явився у світ як щотижневик, він уже був присвячений тільки «літературному, общеполезно-

⁴⁶ М. М. Могуть ли Галицкіи Русины имѣти свою словесность? // Зоря Галицкая. 1852. 1 (13) марта. Ч. 17. С. 135.

⁴⁷ Внутренняя извѣстія // Зоря Галицкая. 1852. 28 червня. Ч. 50. С. 498, 499.

⁴⁸ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... Т. VIII. С. LVI.

⁴⁹ Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861) / С пред. и прим. Н. Попова. Москва, 1879. С. 587.

⁵⁰ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.). С. 114, 115.

му и забавному чтенію». Новим редактором став Б. Дідицький, який з 10 (22) червня 1853 р. (ч. 16) офіційно підписував видання до друку. Як додаток до «Зорі» один раз на тиждень виходили «Поученія церковныя». У 1853–1854 рр. шрифт часопису було змінено на гражданський. Б. Дідицький, як і його попередник, не був прихильником народної мови в літературі, але в редагуванні газети, за словами К.Студинського, виявив «велику старанність» і «обережність». У листі до Я. Головацького від 14 (26) січня 1855 р. він виклав своє кредо як редактора: «Поживаль я такъ съ твердорусскими какъ и съ хохлами – по крайней мѣрѣ Львовскими – въ согласіи, [...] избравъ среднія мѣры по слогу и по языку, снискаль въ обоихъ партій нѣкоторое-то удовольствіе...»⁵¹. Б. Дідицький сподівався в основу формування літературної мови підавстрійських русинів покласти церковнослов'янську й свою позицію мотивував такими поетичними рядками:

И ктожь вмѣнитъ намъ въ злое, что черпаемъ съ жерель,
С которыхъ Россіянинъ языкъ свой произвелъ?
Тѣжь жерела самыи, тотъ скарбъ словесъ живыхъ
Были по большей части лишь наши – а не ихъ.
И что заимствовали они тогда у насъ,
Мы право отбираемъ назадъ въ сей нужды часъ⁵².

Водночас Б. Дідицький розумів прорахунки свого попередника на редакторській посаді: надмірне захоплення русофільськими експериментами, відрив мови часопису від народнорозмовної, що спричинили зниження читацького інтересу і, відповідно, тиражу. Новий редактор займав більш обережну позицію, «старався не дразнити противників, хвалив навіть часом [...] народні пісні, навіть українських писателів»⁵³. У тогочасній «Зорі» друкувалися статті про окремішність мови русинів-малорусів від великоруської. Зазначалося, що «розличается и будетъ всегда розличатися нашъ книжный малорусскій языкъ отъ книжного великорусского языка, и дума-

⁵¹ Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62... Ч. 122. С. 169.

⁵² Богдан А. Д. Оправданіе // Зоря Галицкая. 1853. 26 серпня (7 вересня). Ч. 27. С. 299.

⁵³ Терлецький О. Галицько-руське письменство 1848–1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань галицько-руської інтелігенції. Недокінчена праця. Львів, 1903. С. 69.

емь, никогда не станется “московскимъ нарѣчіемъ”». Адресувалася «Зоря», за визначенням Б. Дідицького, освіченій верстві суспільства, що мала «свои познанія въ нашемъ народномъ и старорусскомъ, или церковномъ языкѣ». Формально редактор не заперечував право живої народної мови на входження в літературу. «Языкъ, которымъ пишемъ, – наголошувала редакція газети, – есть *развивающійся* у насъ *книжный малорусскій* (виділено в оригіналі. – І. Р.) языкъ; основу, корени и форми подаеть ему языкъ нашего народа, а недостающіи ему слова и глубокоосновную словесную правопись – образованный, священный языкъ нашихъ Предковъ»⁵⁴.

К. Студинський висловив припущення, що ці слова Б. Дідицького були адресовані не стільки читачам часопису, скільки австрійській владі, бо, як відомо, русофільське спрямування видання викликало занепокоєння урядовців⁵⁵. Б. Дідицький усе-таки підкреслював етнічну єдність Галичини з підросійською Україною, намагався ознайомити галичан із творами нової української літератури. Так, він надрукував у «Зорі» повість Є. Гребінки «Чайковскій»⁵⁶, а також його оповідання «Такъ иногда люди женятся»⁵⁷ та «Мачиха и Панночка»⁵⁸. Щоправда, Б. Дідицький не назвав автора, знаного українського письменника, повним іменем і прізвищем, вказавши лише «Е. Гр.». Можливо, це робилося для того, щоб, за висловом К. Студинського, по-перше, «удержувати в добрій вірі» малоосвічене галицьке суспільство, що твори написали галицькі письменники, а, по-друге, не викликати перестороги австрійського уряду. Показово, що в текстах Є. Гребінки було внесено деякі мовні зміни⁵⁹.

У уста героя своєї повісті «Отець Игнатій», опублікованої в «Зорі» 1853 р., редактор часопису вклав слова, в яких із симпатією

⁵⁴ Слово къ нашимъ почт. читателямъ // Зоря Галицкая. 1853. 4 (16) ноября. Ч. 37. С. 429, 430.

⁵⁵ Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62... Т. VIII. С. ХСІІ.

⁵⁶ Е. Гр. Чайковскій. Украинская повѣсть // Зоря Галицкая. 1853. 23 сентября (5 октября). Ч. 31. С. 349–354; [Ч. 32–42]; 16 (28) декабря. Ч. 43. С. 492–500.

⁵⁷ Е. Гр. Такъ иногда люди женятся. Повѣсть // Зоря Галицкая. 1853. 29 липця (10 серпня). Ч. 23. С. 254–257; 5 (17) серпня. Ч. 24. С. 267–271.

⁵⁸ Е. Гр. Мачиха и Панночка. Украинская повѣстка // Зоря Галицкая. 1853. 9 (21) вересня. Ч. 29. С. 328–332; 16 (28) вересня. Ч. 30. С. 339–343.

⁵⁹ Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62... Т. VIII. С. LXXII.

відображалося історичне минуле Наддніпрянщини. «Въ старину былъ Надднѣпрянскій край, – писав Б. Дідицький, – средоточіємъ всего образования и могущества Руси». Однак під натиском монголо-татар «благосіятельное свѣтло Кіева потухло». Від пізнього середньовіччя з появою козащини «возсіяла Украина свѣжимъ блескомъ славы и просвѣщенія», але ненадовго, бо через остаточну ліквідацію Гетьманщини «Украина столь вѣковъ борющаяся за свой бытъ, за вѣру праотцевъ, истощилась наконецъ совершенно...». Під імперською владою в ХІХ ст. «выдала Украина довольно знаменитыхъ людей»: представника «української школи» в польській літературі Ю.-Б.Залеського, видатних діячів на ниві українського народознавства М. Максимовича, І. Срезневського, О. Бодяньського та ін. Відзначаючи ідейний вплив Наддніпрянщини на Галичину, автор стверджував: «Великіи заслуги и подвиги Украины, котора поле умствования радо уступаетъ Галичанамъ». Звідси логічно випливало гасло – «да вѣчно поеть Украина, а разумуютъ Галичане!»⁶⁰. Ідейні погляди Б. Дідицького на народну мову розкрито в репліці о. Ігнатія, що книжки безпосередньо для «сельського народа должны списанны быти въ его *просторѣчи*» (тут і далі – виділено автором. – І. Р.), тоді як «въ высшемъ кружѣ [...] употребляти надобно образованнѣйшій языкъ, [...] *языкъ книжный*». Дві форми мови – народнорозмовна і вишукана літературна – існують, констатовалося в повісті, «у всѣхъ почти просвѣщенныхъ народовъ»⁶¹.

У спогадах на схилі віку Б. Дідицький розповідав, що в 1850-х рр., коли він редагував «Зорю», в галицькому суспільстві проявилось прагнення «къ всевозможному единенію малорусской бесѣды съ великорусскою», щоб «нашъ языкъ, особенно въ письмѣ, разумѣли и Украинцы, и Россіяне...»⁶². З одного боку, автор зневажливо висловлювався щодо фонетики, що розривала тисячолітній зв'язок у літературі з «церковщиною и старо-русчиною», а, з іншого, в молоді роки читав, за його ж визнанням, геніальні твори І. Котляревського та Г. Квітки-Основ'яненка, «восторгался ними до такой степени, що ста-

⁶⁰ Отець Ігнатій, рускій приходникъ изъ Соломянки. Повѣсть, нимъ самымъ написанна // Зоря Галицкая. 1853. 18 (30) марта. Ч. 5. С. 52.

⁶¹ Там само. 1854. 18 лютого (2 марта). Ч. 1. С. 10.

⁶² Своежитъевыи записки Богдана А. Дѣдицкого. Львовъ, 1906. Ч. 1: Где-що до історії саморозвитія языка и азбуки Галицкой Руси. С. 45.

вилъ ихъ за первовзорець настоящей національной литературы...». Б. Дідицький навіть знав напам'ять частину «Енеїди», яка започаткувала нову українську літературу, водночас із задоволенням читав в оригіналі твори сучасних російських письменників О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Гоголя⁶³. На посаді редактора він неодноразово отримував від намісника А. Голуховського застереження, що «мову русского люду въ Австріи москвитизуемъ»⁶⁴.

Після хвороби Б. Дідицького його наступником у «Зорі» в серпні 1854 р. (з 32-го номера від 4 (16) серпня) став С. Шехович, який намагався надати газеті виразно окресленої промосковської орієнтації. «Силы Редакции нашей, – зауважував С. Шехович, – ограничены и сосредоточены исключительно только в единѣсенной особѣ Редактора, который [...] къ исполненію своей должности лишеныи есть всякихъ, совершенно всякихъ средствъ вспомогательныхъ»⁶⁵. У часописі також було сказано, що «каждый совѣстный писатель Рускій» (це слово писалося з двома «с», що є сучасним відповідником слова «російський». – *І. Р.*) повинен брати до уваги інтереси передусім освічених читачів, тобто тих, хто були «образованныи, лучшіи, избраннии...»⁶⁶. Цілком слушну оцінку дав С. Шеховичу К. Студинський: «не меньше талановитый, як і безхарактерний», що підтверджує й біографія самого цього редактора.

На початку 1850-х рр. С. Шехович публікував у «Зорі» поезії «в доволі чистій мові», зрозумілій простолюду, та статті із закликом любити свій народ, а вже в 1853 р. видавав «Ладу» («письмо поучительное русскимъ дѣвицамъ и молодежи въ забаву и поученіе») в проросійському дусі⁶⁷. Наприкінці кожного числа «Лади» додавався невеликий російсько-польський «словарь» для пояснення мови часопису, що була не зовсім зрозумілою для пересічних читачів. Редактор вважав свою «Ладу» єдиним періодичним виданням у Галичині,

⁶³ Там само. С. 12, 13, 25.

⁶⁴ Там само. С. 15.

⁶⁵ Нашазадачаилитературавразумительнадлянарода//ЗоряГалицкая. 1854. 29 септемврія (11 октобрія). Ч. 40. С. 513.

⁶⁶ О романахъ и повѣстяхъ // Зоря Галицкая. 1854. 27 октобрія (8 новембрія). Ч. 44. С. 576, 577.

⁶⁷ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... Т. VIII. С. LXXV.

що мало «характеръ русскій», тоді як, наприклад, «Зоря» – «только галицкій», а «Вѣстникъ» – це взагалі проурядовий орган («временопись свойства Вѣнскаго»)⁶⁸. На сторінках «Лади» містилася відверта заява про бажання «по шестигодовомъ уныніи въвести чистый русскій языкъ въ общежитіе», зробити російську мову загальноживаною⁶⁹. С. Шехович планував навіть перевести часопис на латинку, але через «неприродність» і «хаотичність» зусиль у видавничій діяльності «Лада» мала в Галичині, разом з угорськими русинами, лише 83 передплатники і з 15-м номером припинила своє існування⁷⁰. За нетривалої редакції С. Шеховича мова публікацій у «Зорі» дедалі більше наближалася до російської, з елементами простонародної⁷¹.

Упродовж 1855–1856 рр. цей культурний діяч редагував літературно-публіцистичне видання «Семейная бібліотека», що виходило у Львові спершу як місячник, а згодом як двотижневик і було покликане слугувати засобом для ознайомлення галичан із політичним і культурним життям у Російській імперії. 1862 року він брав участь у народовських «Вечерничах», що відображали ідеї самобутності та єдності розділеного між двома державами українського («малоруського», «руського») народу. У 1869–1870 рр. той самий С. Шехович – редактор журналу «Господар» («Hospodar»), що друкувався латинськими літерами українською мовою (пропаговане ним прийняття латинки повинно було вберегти Русь від потрапляння «в рамена Московщини»⁷²). Очевидно, ідейні погляди С. Шеховича періодично змінювалися під впливом суспільно-політичних обставин, у нього не було сформованого національного світогляду, а поширення ним русофільських ідей у Галичині мало спорадичний характер. Цікаво, що редактована С. Шеховичем «Зоря» опублікувала історичну повість про полковника І. Золотаренка, з якої можна було довідатися

⁶⁸ Фелетонъ // Лада. 1853. Августъ. Ч. 11. С. 87.

⁶⁹ Объявление // Лада. 1853. Юлій. Ч. 7. С. 49.

⁷⁰ Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62... Т. VIII. С. LXXVI.

⁷¹ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.). С. 115.

⁷² Вахнянин Н. Причинки до історії рускої справи в Галичині в літах 1848–1870. Передрук з «Основи» з 1871 р. Львів, 1901. С. 12; Мудрий М. Ідея польсько-української унії та «русини польської нації»... С. 86.

про славі події народно-визвольної війни середини XVII ст. Однак із сумом повідомлялося, що в 1654 р. «борьба лютая на Украинѣ окончилась присоединеніемъ ея къ Россіи»⁷³.

Дедалі більший розрив редакції «Зорі» з народною мовою, засилля макаронічного «язичія» призводили до падіння популярності часопису серед галичан, скорочення кількості передплатників та, як наслідок, зменшення прибутків. «Проукраїнська» група в Ставропігійському інституті, до якої входили прихильники простонародної мови (зокрема, К. Вінковський, Т. Леонтович, А. Павенцький, М. Савчинський), здійснила спробу реформувати «Зорю», повернувши її до мови видання 1848–1850 рр.⁷⁴ У листопаді 1854 р. (з 48-го числа) замість С. Шеховича редактором було призначено М. Савчинського, котрий від самого початку заявив, що газета вбереться в одіжку, яка їй до лиця. «Зоря» буде справді «загальнонародною, зеркаломъ житя руского», а не піде на схід від Збруча, до Росії, куди «пхали» її попередні редактори, прибічники промосковської орієнтації. Від якогось часу русини, говорилося в заяві нової редакції «Зорі», «не пѣзнали в нѣй дѣтины *рускои* (виділено автором, тобто в сучасному розумінні – української. – *І. Р.*)»⁷⁵.

На початку 1855 р. (з першого номера від 5 січня) газета повернула собі стару назву – «Зоря Галицка» (замість «Зоря Галицкая»). Вона почала оприлюднювати твори захисників народної мови А. Могильницького, М. Устияновича, Й. Лозинського. Газета прямо вказувала на етнічну єдність «руських», тобто українських земель обабіч російсько-австрійського кордону. Якщо взяти, для прикладу, «пѣсни нашїи народнїи, дѣмы» у збірках В. Залеського й Ж. Паулі (в Галичині) та М. Максимовича (по той бік Збруча), а також повісті з життя простолюду на Поділлі й Волині польського письменника Ю. Крашевського, то «кромѣ дробныхъ различїй въ некоторыхъ падежахъ жадной инои не найдемо рѣжницѣ» у мові «народа рѣского [...] зъ найрѣжнѣйшихъ сторонѣ цѣлои (не ино галицкои) Рѣси»⁷⁶. З бодем у

⁷³ Полковникъ Золотаренко. Историческая быль // Зоря Галицкая. 1854. 13 (25) октябрю. Ч. 42. С. 541.

⁷⁴ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.). С. 115.

⁷⁵ Ôть Редакціи // Зоря Галицка. 1854. 8 грудня. Ч. 50. С. 662.

⁷⁶ О образованью рускои бесѣды // Зоря Галицка. 1855. 9 лютого. Ч. 6. С. 93, 94.

часописі писалосся, що через кількадесят років навряд чи можна буде сказати, що русини проживають «на Подблю, Волюню, Оукраинѣ [...], насиліємъ навержено имъ бесѣдѣ россійскѣ...». Щодо пiдавстрійських русинів мовилося, що «рѣскіи писателѣ поволи начали ся що разъ дальше ђдчѣжати ђдѣ матернои своєї бесѣды, [...] приближали до бесѣды россійскои...». Вбачаючи в цьому загрозову тенденцію, «Зоря» зазначала, що якби всі письменники «Рѣсини начали писати по россійскѣ» з метою прилучитися «со всѣмъ до литератѣры россійскои», то це призвело б до відчуження «ђдѣ нашої Австрійи, котора такъ високо стоить, [...] вопреки вдячноѣ народови». Зниження популярності часопису серед галичан пояснювалося тим, що редактори «насилно писали сами и пріймали ино оутворы народови незрозѣмѣлїи и непрїємнїи россійскїи»⁷⁷. У статті містився заклик писати мовою простолюду, тією, яку «ся оу народа прислѣхали»⁷⁸.

Іншим разом Й. Лозинський зауважив, що галицькі письменники «вмѣсто нарѣднихъ слѣвъ оуживають книжны хотя незрозѣмѣлїи, [...] вмѣсто сближати, ђддаляють свои писма ђдѣ языка нарѣдного», деякі з літераторів узагалі «покидають нарѣдний языкъ, а прїймаются до россійского». Автор обстоював гасло єдності 14-мільйонного народу, відмінного від російського, з власною давньою літературою та історією, – єдності, незалежно від того, під чиєю владою перебувають етнічні українські землі. «Поляки въ Россїи и Австрїи, – риторично запитував Й. Лозинський, – пѣдѣ взглядѣмъ языка и литератѣры сѣтъ самостоятельными, а чѣмже Рѣсини пѣдѣ тимижъ самими правилами не мають быти такимижъ?»⁷⁹. З вірою в майбутнє рідного народу як самостійного звучало звернення до сучасників, що є «ђдже мала идея быти прищипкою инного, але то есть велика идея, абы той нарѣдѣ пѣдѣ взглядѣмъ языка и литератѣры былъ самостоятельнымъ (тут і далі виділено в оригіналі. – І. Р.)». Водночас було піддано критиці тих, хто не розрізняє «языка рѣского ђдѣ языка россійского» і стверджує, нібито «есть еденъ языкъ рѣскїи и єдна Рѣсь». Насправді ж відмінності «межи языками и народами» настільки очевидні, що навіть «самыи Россїяне розличають нарѣдѣ и языкъ малорѣскїи ђдѣ

⁷⁷ Там само. 16 лютого. Ч. 7. С. 98, 99.

⁷⁸ Там само. С. 101.

⁷⁹ Й. Лоз. Гадки о руско-народнѣмъ языкѣ // Зоря Галицка. 1855. 2 марта. Ч. 9. С. 130, 131.

народа и языка великорѣскаго или россійскаго». На завершення стаття закликала співвітчизників шанувати рідну мову як першооснову народності: «Если покинемо нашъ народный языкъ, то мѣсимося винародовити, [...] станемося справедливо пониженными, бѣдемо ничимъ...»⁸⁰.

У зверненні редакції до читачів прохання передплачувати часопис мотивувалося тим, що де ж іще знайде собі меценатів «хахольская бесѣда» (хохол – зневажлива назва українця, національний рух на Наддніпрянщині отримав назву «хохломанство», «хохлофільство», поряд із більш відомими в науковій літературі термінами – «громадівство», «українське народництво» та ін.)⁸¹. Проте реформа «Зорі» викликала сильне невдоволення серед русофілів у Ставропігійському інституті, котрі виступали проти народної мови, були прихильниками макаронічного «язичія». «Какъ и почему это случилось съ «Зарею»? – емоційно писав Б. Дідицький Я. Головацькому в кінці 1854 р. про зміну редакції часопису. – Паль ли Севастополь? (якраз у цей час тривала героїчна оборона Севастополя під час Кримської війни. – *I. P.*), повелся ли який-то мятежъ въ Варшавѣ? сошла ли вся Ставропігія съ ума? что предала любезнѣйшее дитя Руси, сердце нашего сердца въ измѣническія руки?!»⁸².

Боротьба довкола мовно-правописних питань спричиняла хитання видавців щодо мови часопису. Іван Головацький у листі до свого брата Якова в 1852 р. наголошував, що «Зоря» «очень непостоянна есть въ своемъ языкѣ и правописи»⁸³. Уже на початку 1856 р. газета знову відступила від обраного напрямку, підтримавши видавничу діяльність І. Раковського, який редагував російськомовну «Церковную газету» в Угорщині. Редакція «Зорі» навіть звернулася до І. Раковського з пропозицією про співпрацю й передруковувала окремі статті з цього видання⁸⁴. Про це, зокрема, дізнаємося з листа І. Раковського до Я. Головацького від 19 вересня (1 жовтня) 1856 р.: «Я соглашаюсь

⁸⁰ Там само. С. 131–133.

⁸¹ До препод. и благор. гг. Предплатителѣвъ // Зоря Галицка. 1855. 29 червня. Ч. 26. С. 401.

⁸² Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... Ч. 112. С. 158.

⁸³ Там само. Ч. 25. С. 38.

⁸⁴ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.). С. 116.

на пропозицію (редакції «Зорі». – *І. Р.*) подати умови, щоб не змінювали в слогів ні букви, представляючи їй впрочому дїлати змінювання в смислї статей по усмотренію ея»⁸⁵. Запрошуючи до передплати «Церковної газети», «Зоря» підкреслювала, що часопис священника Мукачівської єпархії І. Раковського містить «много полезного относительно чина священническаго»⁸⁶.

І все ж наслідком русофільських експериментів стало різке скорочення числа передплатників, яких у 1856 р. було 191, а в 1857 р. – менше ще на сто осіб. Не врятувало ситуації навіть чергове повернення редакції до «народного» напрямку, коли в газеті з'явилися матеріали на захист народнорозмовної мови, з уникненням вживання російської й церковнослов'янської мов⁸⁷. Так, «Зоря» у квітні 1857 р. описувала жалюгідне становище «русской литературы», пояснюючи це тим, що «майже цїла наша дотыхчасова литература основана на чужихь подставахъ, [...] народъ не принялъ ей яко своей дитины, [...] не сrozumѣлъ нашего книжного языка. [...] Многіи запрещали намъ всего житія литературного, числили насъ до Поляковъ; мы же, хотящи выдертися зъ подъ вліянія польского языка, сталися невольниками старославянської и російской мовы, а тымъ способомъ нашъ языкъ, именно поезія утрачае на своей пѣвности и благозвучности!». Вихід із цієї ситуації вбачався в тому, щоб «снисходити до простого народа, и писати для него, обучати его, а певно онъ самъ съ часомъ будетъ образовати свой языкъ въ душѣ собѣ отповѣдномъ»⁸⁸. 9 квітня 1857 р. (ч. 13) «Зоря» перестала виходити, за словами видавців, через «жальное состояніе издаваемой нами временописи [...], невеличкій кругъ читателей, еще скуднѣйшее число предплатителей имѣе»⁸⁹.

Не кращої долі, ніж «Зоря», серед галичан зазнали видання, що друкувалися малозрозумілою для читачів російською мовою. Прихильники російської літературної мови, якої з галицьких письменників чи публіцистів середини XIX ст. практично ніхто добре не знав, по суті,

⁸⁵ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... Ч. 203. С. 295.

⁸⁶ Приглашеніє къ предплатѣ // Зоря Галицка. 1856. 15 червня. Ч. 25. С. 193.

⁸⁷ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.). С. 116.

⁸⁸ Допись. Зъ подъ Львова // Зоря Галицка. 1857. 3 априля. Ч. 12. С. 94, 95.

⁸⁹ Почтеннымъ предплатителямъ Зори Галицкой! // Зоря Галицка. 1857. 9 априля. Ч. 13. С. 96.

намагалися використати як засіб спілкування більш кодифіковану чужу мову⁹⁰. Як уже знаємо, після «Лади» (1853 р.) за редакцією С. Шеховича в 1855–1856 рр. у Львові виходив журнал «Семейная библиотека», навколо якого гуртувалася нечисельна група галицьких і закарпатських («карпато-руських») діячів проросійської орієнтації: брати Яків та Іван Головацькі, Б. Дідицький, А. Петрушевич, І. Гушалеви́ч, І. Раковський, О. Духнович (з них останні два – на Закарпатті). У журналі подавалися передруки з російських видань («Москвитянинъ», «Кієвлянинъ» та ін.), а також твори нової української літератури, зокрема повісті Г. Квітки-Основ'яненка («Сердешна Оксана», «Божі діти»)⁹¹, друковані «язичієм»⁹².

Редактор переконував у природності для галицьких русинів російської літературної мови, хоч, правда, вважав її вивчення досить нелегкою справою. «Упомянутый Русскій языкъ, – читаємо в журналі, – вполне соотвѣтствуетъ всѣмъ нашимъ языкословнымъ требованіямъ, а потому имѣетъ право на притязаніе быть у насъ литературнымъ языкомъ». Аргументувалося це так: по-перше, російська літературна мова мала у своїй основі церковнослов'янщину, відмова від котрої, як стверджувалося, призведе до занепаду «народной и духовной жизни»; по-друге, не менш привабливою властивістю цієї мови («литературнаго Русскаго языка») була повна відповідність стихії «нашего собственнаго и въ устахъ народа звучащаго языка»⁹³. В іншій публікації було гостро розкритиковано розвиток нової української літератури на народнорозмовній основі в Наддніпрянській Україні та Галичині: «...Различіе въ выговорѣ

⁹⁰ Магочій П.-Р. Мовне питання як фактор національного руху... С. 136; Грещук В. Проблеми розвитку української літературної мови в Галичині... С. 12.

⁹¹ Основ'яненко. Сердешная Оксана // Семейная библиотека. Ежемѣсячное сочиненіе, посвященное исторіи, литературѣ, общепользнымъ свѣдѣніямъ и дѣламъ народнымъ. 1855. Кн. 2. Ч. 2. С. 235–275; Божія дѣти. Повѣсть Основ'яненка // Там же. 1856. 25 (27) февраля. Ч. 3. С. 33–36; 29 февраля (12 марта). С. 51–55; 15 (27) марта. Ч. 5. С. 65–67; 31 марта (12 апрѣля). Ч. 6. С. 84–87; 15 (27) апрѣля. Ч. 7. С. 97–100; 30 апрѣля (12 мая). Ч. 8. С. 113–116; 15 (27) мая. Ч. 9. С. 132–135; 31 мая (12 юнія). Ч. 10. С. 149–151; 15 (27) юнія. Ч. 11. С. 164–168.

⁹² Сухий О. Від русофільства до москвофільства... С. 77, 78.

⁹³ Довѣрительныя письма изъ Будина // Семейная библиотека. 1856. 15 (27) мая. Ч. 9. С. 137, 138.

словъ (на панрусському просторі. – *І. Р.*) не столь значительно, чтобы стоило по причинѣ его составлять нѣкій особый новый языкъ»⁹⁴.

Однак «Семейная бібліотека» так і не здобула популярності на галицьких теренах. У листі до І. Срезневського (документ без дати; написаний, очевидно, в березні 1856 р.) С. Шехович пояснював це неготовністю місцевих читачів включитися в загальноруський культурний простір і відчуті себе його повноцінною частиною, насамперед через незнання російської мови: «Мы здѣсь недавно начали учиться Русскому языку, [...] настоящія Русскія книги у насъ отнюдь не распространены между Публикой», «теперь Галицкая Словесность только что создаетъ Читателей»⁹⁵. У наступному листі С. Шеховича до І. Срезневського 1 (13) червня 1856 р. йшлося про нерозвиненість літератури російською мовою в Галичині: «...У насъ даже между лучшими писателями въ употребленіи Польскій языкъ, и если нѣкоторые изъ насъ выучились писать по-Русски, то говоритъ отнюдь не умѣють»⁹⁶. Навіть панруські ідеї, бажання шукати опори для розвитку власної літературної мови в церковнослов'янщині й російській мові не могли вирвати галичан зі сфери домінуючого впливу польської культури.

С. Шехович звернувся до незнайомих йому М. Погодіна й І. Срезневського з надією на підтримку в справі видання журналу «Семейная бібліотека», що вже на початку 1856 р. через брак передплатників опинився на межі закриття. Так, він двічі, в лютому й квітні 1856 р., листовно просив М. Погодіна знайти в Москві хоча б 10–15 передплатників журналу. Характерно, що Д. Зубрицький і Я. Головацький підтримали це прохання. У кінці іншого листа, вочевидь, Д. Зубрицький особисто «рекомендував» С. Шеховича як молоду людину, що прагне «прививать галицкимъ хохламъ чистый русскій языкъ». Але «напрасно! Хохлаки ни по-русски, ни по-хохлацки не читають. Бѣдный редакторъ достоинъ соболѣзнованія и

⁹⁴ Там же. 31 мая (12 юнія). Ч. 10. С. 152.

⁹⁵ Свѣнцицкій И. С. Матеріали по исторіи возрожденія Карпатской Руси. Львовъ, 1906. Ч. 1: Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ I-ой половинѣ XIX-аго вѣка. С. 187; Сухий О. Від русофільства до москвофільства... С. 78, 79.

⁹⁶ Свѣнцицкій И. С. Матеріали по исторіи возрожденія Карпатской Руси. Ч. 1. С. 190.

подкрѣпленія» – через відсутність підтримки серед галичан він був змушений шукати «подписчиковъ за границей»⁹⁷. М. Погодін таки надав фінансову допомогу для редакції в розмірі 220 австрійських гульденів⁹⁸, проте російські гроші не врятували збиткове видання. Для порівняння, С. Шехович у листі від 26 червня (8 липня) 1857 р. скаржився, що від передплати за 1856 р. отримав лише 158 гульденів, тобто менше, ніж від одного М. Погодіна. Усього в Галичині журнал мав близько 70 «настоящихъ подписчиковъ полугодовыхъ»⁹⁹.

Водночас у вже згаданому недатованому листі (з березня 1856 р.) С. Шехович розповідав І. Срезневському про прагнення відшукати серед «Русскихъ вельможей» Санкт-Петербурга осіб, які «не пожалѣють нѣсколькихъ рублей въ пользу Галицкой пребѣдной и безпомощной Литературы». Адресат довідувався також про серйозні організаційні труднощі, що постали перед редактором, який був вимушений працювати самостійно: за твердженням самого С. Шеховича, «составленіємъ цѣлаго журнала моего, именно сочиненіємъ подлинныхъ статей, переписаніємъ, переводами, корректурой и экспедиціею и всѣмъ прочимъ я занимаюсь самъ одинъ-одинехонекъ...»¹⁰⁰. Закриття видання С. Шехович у червні 1856 р. вважав недопустимим «для Русскаго слова въ Галиціи», бо «усилія нѣсколькихъ лѣтъ къ водворенію настоящаго Русскаго слова были бы тщетны и невозвратны»¹⁰¹. Він інформував про прагнення зробити свій журнал друкованим органом «для Славянскихъ юношей и предлагать имъ настоящіе образцы Русскаго слова и слога: въ своемъ времени они вѣрно разрѣшили бы вопросъ Славянски-Литературнаго, т. е. общаго всѣмъ русскаго языка...»¹⁰². Всі ці зусилля «Семейной бібліотеки» щодо впровадження російської мови й літератури в Галичині не знайшли підтримки серед населення. Показово, що необхідність поширення «русскаго языка» в Австрії обґрунтовувалася С. Шеховичем не лише в контексті етніч-

⁹⁷ Письма къ М. П. Погодину изъ славянскихъ земель (1835–1861). С. 657, 659, 660.

⁹⁸ Там же. С. 660, 663.

⁹⁹ Там же. С. 663.

¹⁰⁰ Свѣнцицкій И. С. Матеріали по исторіи возрожденія Карпатской Руси. Ч. 1. С. 187.

¹⁰¹ Там же. С. 189, 190.

¹⁰² Там же. С. 191.

ної самоідентифікації галицьких русинів, але й з огляду на важливе значення російської журналістики для всіх слов'ян.

Долю російськомовного журналу С. Шеховича, що перестав виходити в червні 1856 р., повторила «Церковная газета», яку редагував у 1856–1858 рр. відомий закарпатський громадський діяч, священник І. Раковський. «Моя цѣль не иная, – відверто писав він у листі до Я. Головацького 23 березня (4 квітня) 1857 р., – какъ ввести у насъ въ употребленіе русскій языкъ и упрочить оноє въ народѣ нашемъ. Этой цѣли же нельзя иначе достигнуть, какъ поддержаніемъ Газеты публикою»¹⁰³. Однак у цьому ж листі І. Раковський, який зневажливо назвав українофільство «хохольщиною», мусив визнати слабкий інтерес у суспільстві до свого часопису: «Большую часть настоящихъ подписчиковъ составляютъ такіе, которые и пишутъ въ нее и трудятся надъ ней и вмѣстѣ платятъ за нее!»¹⁰⁴. Російськомовне видання І. Раковського мало невеликий тираж: із 390 передплатників у різних провінціях монархії на самому початку він зменшився до 250 у другій половині 1856 р. (див. лист редактора до Я. Головацького від 14 (26) липня 1856 р.)¹⁰⁵. Із цих передплатників на всю Галичину припадало лише 90 – у 1857 р., 60 – у 1858 р. (для порівняння: на початок виходу – 200 осіб), та це аж ніяк не перешкоджало І. Раковському вірити в можливість «у насъ ввести въ употребленіе русскаго языка [...] въ настоящее время»¹⁰⁶. Характерно, що більшість співробітників газети становили закарпатські русини, з галичан у ній співпрацювали А. Петрушевич, І. Гушалевич і Я. Головацький¹⁰⁷.

Уживання російської мови в часописі викликало занепокоєння австрійських чиновників. Згідно з урядовим розпорядженням, у травні 1858 р. видання «Церковной газеты» призупинилося. З цього приводу І. Раковський повідомляв Я. Головацькому 1 (13) червня 1858 р., що редакторові «приказано было пользоваться малорусскимъ, а не великорусскимъ языкомъ» при виданні газети – під загрозою її

¹⁰³ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... Ч. 246. С. 349.

¹⁰⁴ Там само.

¹⁰⁵ Там само. Ч. 198. С. 284.

¹⁰⁶ Там само. Ч. 252. С. 357.

¹⁰⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДА України у м. Львові), ф. 362 (Студинський К. – академік), оп. 1, спр. 83, арк. 51, 52.

закриття й конфіскації першого ж номера, який «выйдетъ послѣ сего запрещенія на Великорусскомъ языкѣ»¹⁰⁸. У відповідь на цю постанову І. Раковський написав офіційного листа, в якому відмовився від посади редактора, але проти цього виступила влада, змусивши «взять назадъ отказъ отъ редакціи» й давши дозвіл «окончить первый семестръ на Великорусскомъ языкѣ». Та вже з липня 1858 р. за редакцією І. Раковського мав виходити «Церковный вѣстникъ для русиновъ Австрійской державы» на нашомь областномь языкѣ. Задача трудная, – констатував редактор, – но нельзя не покориться судьбѣ», оскільки «нельзя пользоваться Великорусскимъ языкомъ»¹⁰⁹. Як бачимо, спроби запровадження російської мови в Галичині як літературної для місцевих русинів (зусиллями передусім С. Шеховича й І. Раковського) наштовхнулися на пасивність суспільства та опір австрійських урядовців.

Російську літературну мову в Галичині 1850-х рр. намагався утвердити історик Д. Зубрицький, який стояв біля витоків русофільської течії. За допомогою своїх творів, написаних російською мовою, він сподівався переконати опонентів у необхідності відмовитися від запровадження простонародної мови в літературу й науку. У чернетці свого листа до «Імператорського товариства історії і старожитностей» у Москві 6 (18) січня 1853 р. він стверджував, що питання, «на какомъ нарѣчїи» писати історію Галичини, вирішив просто – «на звучномъ, въ Россійской литературѣ употребляемомъ и единственно чистомъ Русскомъ языкѣ, хотя впрочемъ еще и самъ дурно на немъ изъясняюсь». У 1849 р., коли тільки починалося писання книги, ледве 10 людей у Галичині, згідно з Д. Зубрицьким, розуміли «настоящее Русское слово», а в суспільній свідомості панувала думка, що наш «Русскій» і «Московскій или Россійскій народъ есть два чуждые, различные между собой народы». Своє завдання галицький історик вбачав у тому, щоб довести помилковість цієї тези, показавши, що в давні часи, незважаючи на роздробленість, уся Русь становила «одну только цѣлость», князі одного роду правили в Москві, Новгороді, Києві, Галичі¹¹⁰. Д. Зубрицький мріяв про поступовий перехід гали-

¹⁰⁸ Кореспонденция Якова Головацького в літах 1850–62... Ч. 292. С. 398.

¹⁰⁹ Там само. С. 398, 399.

¹¹⁰ Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (рр. 1840–1853) // Записки НТШ. Львів, 1901. Т. 43. С. 58, 59.

чан до російської мови, вітав спроби зросійщення «Зорі» в 1852 р. і, навпаки, зневажливо відгукнувся про видання Ю. Вислобоцьким «Вѣстника» у Відні на нібито польсько-мужицькому діалекті. Задум П. Куліша укласти граматику української мови в 1858 р. викликав у Д. Зубрицького негативну реакцію як виразно шкідливий для «об'єдинительної» ідеї¹¹¹.

«По упадку руських газет у Галичині, – слушно зауважував громадсько-політичний діяч і вчений останньої третини ХІХ – початку ХХ ст. О. Терлецький, – літературне жите галицьке майже зовсім завмерло. Якби не урядовий “Вѣстникъ” і його літературні додатки, то можна би сказати, що завмерло зовсім»¹¹². Мовно-правописні дискусії в 1850-х рр. поглинали багато зусиль галицької інтелігенції. На перший погляд, ці суперечки мали суто літературний характер, точилися навколо питання, якою повинна бути літературна мова галицьких русинів. Однак, по суті, йшлося про тенденції національного розвитку: або на народнорозмовній основі, через входження живої народної мови в літературу, за прикладом «Руської трійці» в Галичині (М. Устиянович, Й. Лозинський та ін.), або через формування літературної мови місцевих русинів на основі «всеруської» церковнослов'янщини, яка в результаті доповнення з використанням елементів народнорозмовної мови перетворювалася на макаронічне «язичіє». Щоправда, це «язичіє» було не відступом від національних мовних канонів, а навпаки – кроком на шляху до створення новочасної української літературної мови. Інша річ, що це був украй консервативний варіант вирішення мовно-літературної проблеми, бо нова мова мала відрізнятись не тільки від польської, але й від мови простолюду¹¹³.

Очевидно, більшість тогочасної української інтелігенції Галичини виявилася неготовою вживати чисту народну мову в наукових працях, у церковній літературі, в освіті, відповідно до сьогоднішніх

¹¹¹ Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець ХVІІІ – 60-і рр. ХІХ ст.). С. 129, 130.

¹¹² Терлецький О. Галицько-руське письменство 1848–1865 рр. на тлі тогочасних суспільно-політичних змагань... С. 78.

¹¹³ Мудрий М. Галицьке русофілство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2001. Вип. 9. С. 262.

норм літературної мови. Проте, як переконує австрійський професор у галузі слов'янської філології та мовознавства М. Мозер, тексти, написані «язичієм», таки можна трактувати як певний крок «до розбудови нової літературної мови на переважно народній основі. Від галицьких українців не можна було очікувати, що вони водночас заходяться (а чи й спроможуться) писати [...] чистою народною мовою...»¹¹⁴. На практиці, однак, «язичіє» ставало для частини галичан своєрідним «містком» до російської мови, для них це була «русино-російська мова, [...] така собі мовна машкара, за якою насправді ховалася російська мова, дарма що не зовсім вичищена від мимовільних інтерференційних явищ»¹¹⁵. Водночас окремі представники місцевої інтелігенції відкрито виступали за впровадження в Галичині російської літературної мови, мотивуючи свою позицію її досконалістю та спорідненістю населення на панрусському просторі. Прихильники народної мови об'єктивно відстоювали ідею етнічної й мовно-культурної єдності Галичини з Наддніпрянщиною, де зусиллями цілої плеяди письменників, починаючи з І. Котляревського, відбувалося становлення нової української літератури. Вона ж, безперечно, була більш близькою та зрозумілою для галичан у XIX ст., ніж російська література, російська літературна мова.

Суперечки довкола питання літературної мови і правопису в Галичині 1850-х рр. залишалися малоцікавими для простолюду. Дедалі більше поглиблювався розрив між тогочасною інтелігенцією та селянством, що втрачало інтерес до проблем національного розвитку. Навіть чимало представників ще недавно активної національної еліти, передусім священників, перестали цікавитися національним рухом. «Ляшня вь священничихъ домахъ, – описував Я. Головацькому тогочасну ситуацію сільський парох Яків Досковський 26 червня (8 липня) 1855 р., – по руски рѣдко где дасться услышати, повѣдають, що не вь модѣ»¹¹⁶. Вища церковна ієрархія на чолі з митрополитом М. Ле-

¹¹⁴ Мозер М. «Язичіє» – псевдотермін в українському мовознавстві // Його ж. Причинки до історії української мови / За заг. ред. С. Вакуленка. Харків, 2008. С. 664, 665.

¹¹⁵ Мозер М. Руська чи російська? Мова галицьких москвофілів після 1848 р. // Його ж. Причинки до історії української мови / За заг. ред. С. Вакуленка. Харків, 2008. С. 626.

¹¹⁶ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... Ч. 149. С. 215.

вицьким (помер 1858 р., у віці 84 роки, після тривалої важкої хвороби, що фізично унеможливила його контроль за справами в митрополії) практично виявилася неготовою до ролі провідника національного руху галицьких русинів у нових політичних обставинах. Духовенство не брало участі в мовно-правописних дискусіях, але фактично дотримувалося консервативних, тобто староруських принципів, у більшості виступало за церковнослов'янські вислови й етимологію в письмі¹¹⁷.

І все ж серед греко-католицького духовенства існувало розуміння важливості опори в духовному житті рідного народу на власну мовно-культурну основу. Єпископ перемишльський, самбірський і сяноцький Г. Яхимович у пастирському посланні 1 (13) листопада 1858 р. категорично виступив проти використання в церковних проповідях чужих слів, із жалем визнаючи, що деякі ієреї «при достохвальныхъ стремленіяхъ въ церковной и рѣско-народной словесности оупсѣвати, предѣлы приличныи перестѣпѣють», «питомый красный, богатый и иноплеменными изреченіями неиспорченныи языкъ презирають». Зневажливе ставлення до простонародної мови Г. Яхимович вважав таким, що не відповідає високому статусу священика в галицько-руському суспільстві («званію католического проповѣдника»), і до того ж суперечить політиці австрійського уряду («было бы очевидно великою неблагодарностію къ высокому правительствѣ, которого отеческомѣ попеченію мы должны»). У посланні акцентувалося, що в той час, коли влада всіляко дбає про розвиток «руської» мови, самі священики Греко-католицької церкви, вживаючи чужорідні вислови («мишательства»), «пѣблично до испорченія своего языка причинялися»¹¹⁸.

Заклик Г. Яхимовича до духовенства містив вимогу використовувати народну мову в спілкуванні з простолюдом, щоб душпастирі «въ бесѣдахъ дѣховныхъ къ народѣ и въ наставленію юношества церковно-книжныхъ изреченій и формъ, кромѣ нужды, не оупотребляли, а чѣжестранныя съ всею покинули. . .». Водночас владика застерігав своїх сучасників про іншу «пастку», в яку можна потрапити, рішуче заперечуючи церковнослов'янщину в руській літературі. Це пояснювалося тим, що церковнослов'янська мова традиційно вживалася в богослужіннях, книгах релігійного характеру – дорогоцінних скарбах «вѣры и обычаевъ». Єпископ закликав не нищити досконалість християнської науки,

¹¹⁷ Сухий О. Від русофільства до москвофільства... С. 80, 81.

¹¹⁸ Archiwum Państwowe w Przemyślu, zesp. 142, sygn. 9521, k. 29.

де впродовж багатьох століть панувала староцерковнослов'янська мова, в якій слова мали «догматическою цѣну и [вона] вѣками освященна, не легко ихъ (церковнослов'янські слова. – *I. P.*) на простонародный языкъ перевести»¹¹⁹. Отже, тогочасна еліта через своєрідний аристократизм і пошану до мови та букви священних церковних книг внутрішньо не готова була сприйняти живу народну мову як мову шкільництва, літератури, науки, вважаючи її недостатньо розвинутою.

Песимізм, зневіра у власні сили народу в 1850-х рр. знайшли відображення в листуванні українських діячів. Відзначаючи зменшення інтересу русинів до книжок і часописів рідною мовою, відомий закарпатський громадський діяч О. Духнович писав Я. Головацькому 28 жовтня (9 листопада) 1853 р.: «...Не буду лжепророкъ, предвидя паденіе всѣхъ, на конецъ и народа!!!»¹²⁰. Іншим разом, у листопаді 1859 р., він зауважив, що на Закарпатті «русская народность не существуетъ болѣе! [...] Наша литература, прощай!»¹²¹, а наприкінці грудня того ж року додав, що «послѣдняя искра народного духа погасла, и такъ мы уже ничто»¹²². Своєю чергою, І. Головацький у листі братові Якову від 20 грудня 1853 р. (1 січня 1854 р.) зазначав, що «жалостное состояніе нашего читательства и упадающій духъ не много подаеъ надежды»¹²³. «Все гаснетъ, – із сумом констатував він через рік, 22 грудня 1854 р. (3 січня 1855 р.), – и настанетъ скоро совершенная темнота!»¹²⁴. Звідси логічним був висновок Б. Дідицького, котрий у березні 1859 р. жалівся Я. Головацькому, що «у насъ теперь застои литературный», якого не було з 1848 р.¹²⁵

Свідченням пасивності та інертності тогочасної галицько-руської інтелігенції стала видавнича діяльність «Галицько-руської матиці»,

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... Ч. 64. С. 98.

¹²¹ ЦДІА України у м. Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 83, арк. 89, 90.

¹²² Там само, арк. 91. Навіть коли почала виходити газета «Слово» у Львові, О. Духнович не мав віри в майбутнє русько-української преси. 17 (29) січня 1861 р. він відверто писав до Я. Головацького, що «мы уже не Русины, deme vero iucum, superos et sacra negabit» (Студинський К. Александер Духнович і Галичина. Ужгород, 1924. С. 73 (відбитка із «Наукового Зборника» Товариства «Просвіта»)).

¹²³ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... Ч. 72. С. 107.

¹²⁴ Там само. Ч. 120. С. 167.

¹²⁵ Там само. Ч. 326. С. 434.

створеної в 1848 р. для піднесення культурно-освітнього рівня місцевого населення. У 1850-х рр., особливо в другій половині десятиліття, товариство ледве животило, а керівництво навіть не намагалося підтримувати внутрішню роботу організації на належному рівні. Так, виділ майже не збирався на засідання, різко зменшилося надходження членських внесків і прибутків від проданих книжок тощо. За шість років (з 1855 р. до 1860 р. включно) «Галицько-руська матиця» спромоглася видати лише п'ять книжок (дві – в 1855 р., по одній – у 1857, 1859 і 1860 рр.), а в 1856 і 1868 рр. взагалі не вийшло жодної. Впродовж 1851–1860 рр. заходами товариства побачило світ 14 видань, стільки ж, як за перші два роки після його створення (1849–1850 рр.)¹²⁶. Однією з небагатьох тогочасних публікацій «Галицько-руської матиці» стала книжка Л. Трещаковського «Наѣка о пчеловодствѣ» (1855 р.), що вийшла накладом у 2,5 тис. примірників, але навіть через чотири роки після її появи друком, станом на початок 1860 р., на складі товариства ще залишалося 2 075 екземплярів (83 % тиражу)¹²⁷. Як переконаємося, видання «Матиці» в 1850-ті рр. розповсюджувалися серед українського населення Галичини вкрай повільно, а саме товариство переживало застій у своєму розвитку.

Слабкістю національного руху, спробами утвердження серед галицьких русинів макаронічного «язичія» й навіть російської мови скористалися польські політики у Відні для зміцнення свого становища. Донесення А. Голуховського про наростання в Галичині русофільських тенденцій набули із середини 1850-х рр. систематичного характеру. Як відомо, вже в 1852 р. редакція «Зорі» отримала перше попередження про неприпустимість уживання російських слів (під загрозою закриття). А. Голуховський «пронюхав русофільські змагання серед галицьких русинів, – писав І. Франко, – дуже вчасно і не щадив заходів слідити та переслідувати їх на кождім кроці»¹²⁸. Особливу увагу намісник звернув на поширення русофільства в східногалицьких гімназіях, діяльність Я. Головацького на посаді професора «руської»

¹²⁶ Седляр О. Видавнича діяльність товариства «Галицько-руська матиця» (1848–1870) // Вісник Львівського університету. Серія: книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. Львів, 2008. Вип. 3. С. 98–101.

¹²⁷ Там само. С. 85, 86.

¹²⁸ Франко І. Азбучна війна в Галичині... С. 621.

мови та літератури у Львівському університеті, котрий запроваджував у підручниках для шкіл деякі російські вислови, звороти й форми. Уже в 1857 р. А. Голуховський домігся від міністра віросповідань і освіти в Австрії графа Л. Туна дозволу на відкрите урядове втручання в ситуацію, пов'язану з діяльністю Я. Головацького. За дорученням намісника шкільний інспектор Е. Черкавський провів детальне розслідування причин проникнення русофільських ідей у шкільне й священницьке середовище Галичини та ролі в цьому Я. Головацького. Меморіал розслідування став підставою для чергового донесення до Л. Туна в березні 1858 р., яке фактично було політичним актом обвинувачення національного руху галицьких русинів у небезпечному для Австрійської держави напрямі розвитку¹²⁹.

А. Голуховський застерігав австрійський уряд від толерантного ставлення до русофільської пропаганди на галицьких теренах, що створює небезпечний для держави сепаратистський елемент, тяжіючий до Росії. На його думку, необхідно було вжити комплекс заходів для протистояння русофільству. По-перше, звільнити Я. Головацького з посади професора кафедри «руської» мови та літератури Львівського університету, а також тимчасово припинити, з огляду на невідповідність міністерському декретові 1848 р., функціонування самої кафедри до появи іншого кандидата, здатного надати їй «корисніший» напрям. По-друге, задля стримання зросійщення «руської» мови перевести її на латинський шрифт і друкувати ним передусім шкільні підручники й урядові розпорядження. Потретьє, скасувати викладання «руської» мови в нижчих класах гімназій, поки вона «не розвинеться», що нібито мало полегшити засвоєння дітьми матеріалу польською мовою. По-четверте, відмінити юліанський календар для Греко-католицької церкви, який не тільки спричинює роздвоєння між поляками й русинами в Галичині, а й використовується як аргумент прихильниками зближення галицьких русинів із Росією¹³⁰.

У відповідь на пропозиції галицького намісника 18 липня 1858 р. Л. Тун погодився з міркуванням про «фальшивий» і навіть «згубний» напрям розвитку «руської» мови. Водночас він наголосив на необхідності виявити обережність у питаннях мови й церков-

¹²⁹ Сухий О. Від русофільства до москвофільства... С. 82, 83.

¹³⁰ Франко І. Азбучна війна в Галичині... С. 624; Сухий О. Від русофільства до москвофільства... С. 83, 84; Мудрий М. Ідея польсько-української унії та «русини польської нації»... С. 87.

ного обряду, що мали особливе значення у формуванні етнічної самосвідомості руського населення. Фактично міністр погодився лише на заміну для русинів кириличного шрифту латинським, зважаючи, очевидно, на наявність у недалекому минулому, в 1830-х рр., таких ініціатив серед самих русинів, і виявив у цьому питанні, за висловом І. Франка, «більшу над сподівання рішучість». Я. Головацький отримав міністерське попередження про неприпустимість «русофільської пропаганди мовної»¹³¹. На заклику уряду єпископи С. Литвинович і Г. Яхимович видали пастирські послання до духовенства із закликом остерігатися церковщини й русицизмів у проповідях і взагалі у зносинах із простолюдом¹³². Для вирішення азбучного питання при Галицькому намісництві в травні 1859 р. була створена спеціальна комісія, до складу якої ввійшли 13 осіб: греко-католицький владика С. Литвинович, каноніки М. Куземський і М. Малиновський, професор Я. Головацький, шкільний інспектор Е. Черкавський, автор «Руського весілля» о. Й. Лозинський, директори гімназій А. Яновський і о. Т. Полянський, професор львівської гімназії о. М. Котлярчук (у засіданнях комісії участі не брав), референти з питань шкільництва в губернії Е. Зеліг і К. Мош, а також секретар Міністерства віросповідань і освіти Й. Іречек та намісник Галичини А. Голуховський (як голова комісії)¹³³.

На обговорення комісії, яка в травні – червні 1859 р. провела чотири засідання, було винесено урядовий проект запровадження в руському письмі латинки, розроблений Й. Іречekom. В основу свого проекту автор поклав чеський правопис, з яким можна було ознайомитися у брошурі «Ueber der Vorschlag das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben» («Про пропозицію писати по-руськи латинськими літерами»), що з'явилася друком на початку травня 1859 р. у Відні. Тільки зі слів у підзаголовку «За дорученням імператорського королівського Міністерства віросповідань і освіти» та з того, що брошура вийшла з державної друкарні, можна здогадуватися про її урядовий характер. «Імпульси до сього кроку міністерства, – висно-

¹³¹ Франко І. Азбучна війна в Галичині... С. 626.

¹³² Свистунь Ф. И. Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. Львовъ, 1901. С. 103.

¹³³ Там же. 103, 104; Мудрий М. Ідея польсько-української унії та «русини польської нації»... С. 89, 90.

бував І. Франко, – йшли з Галичини від крайового правительства»¹³⁴. Праця Й. Їречка була написана фахово, науково, з відповідною аргументацією та в багатьох моментах не викликала застережень¹³⁵. Автор брошури вказав на нерозвиненість літературної мови галицьких русинів, які «привикають уважати се зовсім природним, коли пишеться переважно по-церковнослов'янськи або по-російськи» (тут і далі подано в перекладі І. Франка. – *І. Р.*). Спроби «вводити людову мову до руського письменства» наштовхнулися на серйозні труднощі через «нераціональність руського правопису», «для нерусинів попросту неможливо навчитися по-руськи з дотеперішніх граматик». На переконання автора, існували два виходи з цієї ситуації: або кирилицю «спеціально приноровити до руської мови», або перейти на латинку. Проте «далеко простіше» було б «покинути кирилицю», що була складена для старослов'янської мови й не могла передати деякі звуки живих слов'янських мов, «спробувати латинки»¹³⁶.

«Доки русини пишуть і друкують кирилицею, – стверджував Й. Їречек, – буде в них усе виявлятися нахил до церковнослов'янщини, а посередньо також до російщини, і само існування руської літератури буде попросту питанням». Водночас говорилося про безпідставність закиду, нібито після переходу на латинський шрифт «руське письменство втопиться в польськім», бо австрійський уряд підтримуватиме окремішність русинів¹³⁷. Переглядаючи вміщений у брошурі список руських книжок, надрукованих латинкою, в І. Франка склалося «враження, що зібрав його чоловік досить фаховий і притім такий, що бував у Львові», отже, «поза фірмою Йосиф Їречек криється якась таємна та значна сила, що вважала потрібним не виступати явно»¹³⁸. Очевидно, підстави для правописної реформи її ініціатори вбачали в тому, що раніше в Габсбурзькій монархії неодноразово друкувалися книжки «руською» мовою ла-

¹³⁴ Франко І. Азбучна війна в Галичині... С. 610.

¹³⁵ Лесюк М. Іван Франко про азбучні дискусії в Галичині // *Warszawskie zeszyty ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica*. – Warszawa, 2007. Т. 23–24. С. 289; Мойсеєнко В. Про одну спробу латинізації українського письма // *Ї: Незалежний культурологічний часопис*. Львів, 1997. Ч. 9. С. 141.

¹³⁶ Франко І. Азбучна війна в Галичині... С. 613–615.

¹³⁷ Там само. С. 616, 617.

¹³⁸ Там само. С. 618, 619.

тинським шрифтом у Львові, Перемишлі, Коломиї, Станиславові, Чернівцях. Тільки в Перемишлі від часу появи в 1835 р. етнографічної праці Й. Лозинського «*Ruske wesila*» («Руське весілля») до 1859 р. побачило світ сім публікацій латинкою¹³⁹. І. Франко уклав бібліографію «руських творів, друкованих латинкою» як у самій Галичині, так і за її межами до 1859 р. включно, що нараховувала 76 позицій¹⁴⁰.

Однак більшість членів комісії не підтримала правописної реформи, розцінивши її як замах на національні права, який вів до розриву історичної традиції й загрожував полонізацією (за проведення реформи виступили міністерські чиновники Й. Їрчек та Е. Черкавський, поступове реформування через запровадження латинки в руських читанках відстоювали Т. Полянський, А. Яновський, К. Мош і Е. Зелір)¹⁴¹. М. Малиновський, член комісії, в листі до Г. Шашкевича 28 липня 1859 р. зазначав: «На насъ нападали яко на москальвъ, однако мы не давали ся, [...] насъ кололи непрестанно московщиною въ очи». Влада сподівалася виразно відмежувати «рущину отъ московщины»¹⁴². Вирішально ж на зрив урядових планів, уважає сучасний дослідник М. Мудрий, вплинула розрізнена й у багатьох питаннях невизначена позиція в комісії «русинів польської нації» Е. Черкавського, Й. Лозинського, А. Яновського, Т. Полянського за безкомпромісної протидії представників «староруської партії», категоричних противників латинки¹⁴³. У двох донесеннях Л. Тунові в червні й липні 1859 р. про результати роботи комісії А. Голуховський різко розкритикував позицію тих, хто виступив проти правописної

¹³⁹ Siciak A. *Druki przemyskie 1754–1939. Bibliografia publikacji polskich, niemieckich, węgierskich, francuskich oraz żydowskich i ukraińskich wydanych alfabetem łacińskim*. Przemyśl, 2002. S. 84, 85, 297; Stepień S. *Spory wokół języka i alfabetu ukraińców galicyjskich. Druki ukraińskie wydane alfabetem łacińskim w Przemyślu w XIX i XX wiekach* // До джерел: 36. наук. праць на пошану О. Купчинського з нагоди його 70-річчя. К.; Львів, 2004. Т. 1. С. 204.

¹⁴⁰ Франко І. Матеріяли до історії азбучної війни в Галичині 1859 р. / Подав і вступом попередив д-р І. Франко // Українсько-руський архив. Видає історично-філософська секція НТШ. Львів, 1912. Т. VIII. С. V–XIII.

¹⁴¹ Свистунь Ф. И. Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. С. 104.

¹⁴² Франко І. Матеріяли до історії азбучної війни в Галичині 1859 р. С. 70.

¹⁴³ Мудрий М. Ідея польсько-української унії та «русини польської нації»... С. 90, 91.

реформи. «Партія» М. Куземського, вказував намісник, складається з греко-католицьких священників, які мають нахил до православ'я. Водночас було сказано про прихильність галицьких русинів до латинки й намір поступового запровадження в шкільних підручниках «латинського правописання». А. Голуховський підкреслював загрозу зближення русинів із сусідньою Росією й убачав доказ цього у видавничій діяльності С. Шеховича в русофільському дусі¹⁴⁴.

Міністр віросповідань і освіти Л. Тун 25 липня 1859 р. інформував А. Голуховського про поширення русофільства в краї, піддав критиці поведінку на засіданнях комісії єпископа С. Литвиновича й о. М. Куземського, проросійську орієнтацію керівників Греко-католицької церкви. Відмовившись від ідеї запровадження латинки, міністр затвердив тільки ті пропозиції А. Голуховського (подані Е. Черкавським), які могли перешкодити розвитку українського письма на основі російської орфографії. Кирилиця залишалася, але галицькій владі було дозволено дублювати латинськими літерами кириличні тексти законодавчих актів, із шкільних підручників мала бути усунута «гражданка», в початкових народних школах могли використовуватися латинізовані (за польським зразком) не лише власне польські, а й українські («руські») тексти¹⁴⁵. Водночас влада підтримала думку Е. Черкавського про фонетичний правопис для письма місцевих русинів, що стало б на перешкоді зближенню «галицко-руського правописання съ російськимъ». Як знаємо, фонетичного принципу («пиши, як чуєш, а читай, як видиш») дотримувалася «Руська трійця» в «Русалці Дністровій», а остаточно офіційний статус фонетичному правопису було надано на початку 1890-х рр. (у результаті т. зв. нової ери, польсько-української угоди). Відомий русофільський діяч кінця XIX – початку XX ст. Ф. Свистун навіть назвав Е. Черкавського «батьком фонетики» в Галичині¹⁴⁶.

¹⁴⁴ Свистунъ Ф. И. Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. С. 105–107; Łoziński B. Agenor hrabia Gołuchowski w pierwszym okresie rządów swoich (1846–1859). Lwów, 1901. S. 188, 189.

¹⁴⁵ Мудрий М. Ідея польсько-української унії та «русини польської нації»... С. 91, 92; Moklak J. W walce o tożsamość Ukraińców. Zagadnienie języka wykładowego w szkołach ludowych i średnich w pracach Galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866–1892. Kraków, 2004. S. 36.

¹⁴⁶ Свистунъ Ф. И. Гр. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. С. 108.

Ідея переведення письма галицьких русинів на латинку наштовхнулася на спротив місцевої інтелігенції, що призвело до нового спалаху т. зв. азбучної війни. Перша така «війна» була пов'язана з появою в 1834 р. статті Й. Лозинського, у якій пропонувалося ввести польський алфавіт для «руського» письма замість кирилиці, котру автор вважав занадто громіздкою. Й. Лозинський навіть опублікував цим шрифтом «*Ruske wesila*» як зразок для наслідування. Однак аргументована критика цієї позиції Й. Левицьким, Д. Зубрицьким та особливо М. Шашкевичем відіграла вирішальну роль у поразці латинки. Друга «азбучна війна» в 1859 р. почалася через спроби уряду «впорядкувати» руський правопис, але знову ж таки на перешкоді латинці стала позиція галицько-руської інтелігенції. Щоправда, як і в першій «війні», не обійшлося без конкретних ініціатив, спрямованих на практичне втілення мовознавчих нововведень. Наприкінці 1858 р. з'явилася друком збірка українських («малоруських») поетичних творів у трьох томах латинськими літерами¹⁴⁷, яку уклав галицький письменник Л. Венгліньський. Культурно-цивілізаційні переваги латинки доводив Е. Черкавський у мовознавчих науково-полемічних трактатах¹⁴⁸.

На спроби латинізації письма, вихід у світ згаданих збірок Л. Венгліньського негайно зреагував Б. Дідицький. Його реакція була виражена у формі великої статті, надрукованої в «Сборнику» – додатку до віденської газети «*Вѣстникъ*». Автор піддав нищівній критиці не тільки латинську графіку, але й зміст самих книжок, оцінивши як досить низький їх художній та естетичний рівень¹⁴⁹. Зокрема, Л. Венгліньський, за словами Б. Дідицького, добре не знав «народной нашої бесѣды, [...] не має ясного поняття ни о правописи, ни о грамматическихъ правилахъ нашого языка, [...] грѣшить часто противъ всякому естетическому чувству». Було категорично заперечено проти вживання «латинскихъ буквъ въ

¹⁴⁷ Nowyi poezyi małoruskii t. j. piśny, dumy, dumki, chory, tańci, ballady etc. w czystym jazyci Czerwono-Rusyniw, wedla żytia, zwyczaiw ich i obyczaiw narodnych / Utworyw Lew Eug. Węgliński. Lwiwhorod; Peremyszł, 1858. T. 1: Łuczny. 84 s.; T. 2: Oman. 94 s.; T. 3: Rusalka. 128, X s.

¹⁴⁸ Мудрий М. Ідея польсько-української унії та «русини польської нації»... С. 88.

¹⁴⁹ Б. Л. Д. Новіи поезіи мало-рускіи въ чистомъ языкѣ Червоно-Русинѣвъ // Отечественный сборникъ. Додатокъ до выдаваемого въ Вѣдні «Вѣстника», часописи урядової для Русинѣвъ Австрійскої Державы. Вѣдень, 1859. Ч. 3. С. 19–24; Ч. 4. С. 26–30; Ч. 5. С. 34–37; Ч. 6. С. 41–48; Ч. 7. С. 49–56; Ч. 8. С. 57–64.

письменности русской, якъ не соглашались съ тимъ наши добросовѣстнїи предки»¹⁵⁰. На початку 1859 р. у Відні вийшла окремою брошурою нова праця Б. Дідицького «О неудобности латинской азбуки въ письменности русской»¹⁵¹, причому це сталося у квітні, навіть швидше, ніж побачила світ брошура Й. Іречека¹⁵². Автор поставив за мету довести «всю неудобность латинской азбуки в письменности русской...»¹⁵³. Характерними були й назви розділів у брошурі: «I. Преимущества кириллицы. II. Неудобность азбуки латинской. III. Голосы, противнїи кириллицѣ». На завершення «азбучної війни» Б. Дідицький опублікував 1859 р. у Львові брошуру «Споръ о рускую азбуку», в якій з радістю писав, що результати полеміки виявилися «все-таки на користь русинѣвъ»¹⁵⁴.

На схилі віку Я. Головацький згадував про ці події на сторінках журналу «Киевская старина», підкреслюючи, що в середині 1830-х рр. алфавітний проект Й. Лозинського поставив гамлетівське питання – бути чи не бути русинам у Галичині. Причому австрійський уряд стояв тоді «въ нейтральномъ отдаленїи, въ сторонѣ», «азбучну війну» ініціювали самі галицько-руські діячі. Натомість у 1859 р., коли було знову здійснено спробу запровадити латинський алфавіт і боротьба розгорілася «съ большей силой», «затѣями противъ кириллицы» керували урядовці, передусім намісник краю¹⁵⁵. «В 1859 р. інтересувалися ми досить значно спором азбучним..., – розповідав у своїх спогадах народовський діяч А. Вахнянин (у час тих подій він ще був студентом Львівської духовної семінарії). – Сей напад на рускую азбуку скріпив дуже наше національне почуванє»¹⁵⁶. Особливу роль у перемозі в другій «азбучній війні» відіграла рішуча позиція греко-католицького духовенства проти латинки в руському письмі.

«Азбучна війна» 1859 р. мала для національного руху русинів Галичини двоякі наслідки: з одного боку, активізувала його, бо загострила

¹⁵⁰ Там само. Ч. 3. С. 19, 20.

¹⁵¹ О неудобности латинской азбуки въ письменности русской. Розсужденіе Б. А. Д. Вѣдень, 1859. 47 с.

¹⁵² Лесюк М. Иван Франко про азбучні дискусії в Галичині... С. 293–295.

¹⁵³ О неудобности латинской азбуки... С. 5.

¹⁵⁴ Споръ о рускую азбуку, описанный Б. А. Дѣдицкимъ. Львовъ, 1859. С. 56.

¹⁵⁵ Я. Г. Къ исторїи галицко-русской письменности (Нѣсколько замѣчанїй на письмо И. Вагилевича къ М. П. Погодину) // Киевская старина. 1883. Августъ. Т. 6. С. 647, 649.

¹⁵⁶ Вахнянин А. Спомини з житя (Посмертне виданє) / Зладив К. Студинський. Львів, 1908. С. 30.

відчуття відмінності від поляків, потреби захисту етнічної самобутності, до традиційних ознак якої й належала кирилиця, а, з іншого, зосередила всю увагу лише на мовному питанні¹⁵⁷. На перший погляд, запеклі дискусії навколо питання азбуки були далекими від політичної проблематики. Однак об'єктивно мовно-правописні суперечки в 1850-х рр. закладали підґрунтя для подальшого національного розвитку галицьких русинів. Уявімо собі, що урядовий проект запровадження в письмі галицьких русинів латинки був би реалізований. Немає сумніву, що в такому разі національний рух надалі не розвивався б у напрямку зближення з наддніпрянськими «малоросами» й формування єдиної модерної української нації обабіч Збруча. По суті, сподівання польських політиків залучити адміністративні механізми для створення на українському ґрунті польської національно-політичної свідомості не спрадилися.

Запровадження латинки викликало зацікавлення окремих галицьких діячів і в майбутньому. Так, можливість введення латинських букв в українському правописі обговорювали соціалісти-радикали на зламі 70–80-х рр. XIX ст., що традиційно мотивувалося необхідністю європеїзації національного руху. Цю тезу, зокрема, чітко озвучив М. Павлик у листі до М. Драгоманова 16 липня 1879 р.: «...Треба вже раз “перевернути переворот”, почати печатати латинськими буквами... Через те наші виданьня підуть між поляками, чехами і т. д. і Європа буде мати перед собою вірне зеркало нашої мови і нового руху»¹⁵⁸. Як зразок передбачалося надрукувати в Женеві п'єсу «Гроза» латинкою, на основі чеського правопису. На перших порах, зауважував М. Павлик, буде «шуміти», висловлювати невдоволення «галицька Рутенія», але існує надія, що з часом новий правопис таки приживеться¹⁵⁹. Безперечно, автор недооцінював потенційної загрози роз'єднання сил в українському русі внаслідок запровадження латинки. Ця ідея від самого початку не сподобалася І. Франку, який вважав, що «за живе воно нікого не зачепит, бо надто давна се історія, а тільки обурит деяких» (лист М. Павлику від 14 вересня

¹⁵⁷ Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки XIX ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць. Львів, 1997. Вип. 3–4. С. 63.

¹⁵⁸ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом (1876–1895) / Зладив М. Павлик. Чернівці, 1910. Т. 3 (1879–1881). С. 82.

¹⁵⁹ ЦДІА України у м. Львові, ф. 663 (Павлик М.), оп. 1, спр. 181, арк. 86 зв.

1879 р.). Щоправда, І. Франко водночас не заперечував можливості спробувати латинку для українського письма в перспективі, тількино «фонетично добре уладити правопись...»¹⁶⁰.

Навіть у несприятливих умовах неоабсолютизму контакти галичан із наддніпрянськими діячами, що були започатковані в 1830–1840-х рр. вузьким колом учених і літераторів, не переривалися, хоч і були дуже незначні. Як і раніше, галичани виявляли інтерес до всього українського з Росії, що добре видно, наприклад, із листування братів Якова й Івана Головацьких у 1850-х рр. У листі до Якова у квітні 1857 р. Іван Головацький, зокрема, критично відгукнувся про нещодавно прочитану ним статтю російського історика М. Погодіна: «Тоть Москвичъ въ своемъ высокомѣрїи дерзнулъ утверждать, будто до пришествїя Татаръ не было Малороссїанъ въ Кїевѣ, и что нѣтъ слѣдовъ малорусскаго нарѣчїя въ Несторовой и проч. лѣтописяхъ!! Но зато нашъ старикъ Максимовичъ [...] рѣшительно опровергнулъ это литературное заблужденїе»¹⁶¹. Брати Головацькі з радістю познайомилися з наддніпрянським істориком, автором 5-томної «Історії Малоросії» М. Маркевичем. Услід за П. Лукашевичем (1839 р.) та І. Срезневським (1842 р.), він став одним із перших діячів на ниві українського народознавства в Росії, хто особисто побував у Галичині. У жовтні 1857 р. М. Маркевич приїхав до Львова, де зупинився в готелі проїздом на дві доби¹⁶². Під час зустрічі Я. Головацький дав адресу свого брата Івана у Відні, з яким український історик запізнався в кінці жовтня, коли прибув до столиці Австрії. Знайомство було теплим, у листі до Я. Головацького Іван написав 8 грудня 1857 р.: «Я провель у него нѣскольکو очень прїятныхъ вечеровъ и позналъ въ немъ истинно малороссїйскаго [...] человекъ»¹⁶³.

Невдовзі Я. Головацький зустрівся з П. Кулішем, який на початку червня 1858 р. разом із дружиною Ганною Барвінок уперше завітав до Львова, повертаючись додому з подорожі по Західній Європі. П. Куліш залишив книжки для продажу, а отримані кошти просив

¹⁶⁰ Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом... Т. 3. С. 129.

¹⁶¹ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... Ч. 247. С. 350.

¹⁶² Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів, ф. 36 (Головацький Я.), од. зб. 242, арк. 1; Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... Ч. 260. С. 367, 368.

¹⁶³ Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... Ч. 265. С. 372.

скерувати на потреби Народного дому «руського» у Львові¹⁶⁴. У листі до П. Куліша 30 червня 1859 р. Я. Головацький закликав: «Пособіть, брате, русинам галицьким, засиліть їх плодами малоруської братії, бо наша самотня билинка засхне від спеки, або приглушать її сусіднії бур'яни»¹⁶⁵. Найбільш важливим питанням для галицьких русинів Я. Головацький вважав правописне, виступаючи проти насадженої урядом латинки, вбачаючи небезпеку у відриві рідної словесності «від кореня історичного». Він застерігав, щоб через переведення письма з кириличного на латинський алфавіт «не зниділа зовсім наша Русь або не злялася з ляцькою (польською. – *I. P.*) літературою, боїмося і за віру нашу гречеськую, щоби її не залляло латинство...»¹⁶⁶. У листі до Я. Головацького 29 жовтня 1859 р. П. Куліш обстоював самостійницькі прагнення, просив називати себе і колег по перу «писателями українськими, або южно-руськими, бо то Москалі выдумали величати себе великими, а насъ малими. Слоняка більший одъ чоловіка, а все чоловікъ не мале существо моральне»¹⁶⁷. П. Кулішеві судилося зробити «почин», як згадував пізніше О. Барвінський, до встановлення «сталих взаємин між Галичиною [і] закордонною Україною»¹⁶⁸. Короткотривале листування Я. Головацького з П. Кулішем засвідчило активізацію зв'язків між українськими діячами обабіч Збруча, на початку 1860-х рр. національний рух у Галичині перейшов на якісно новий рівень, але це вже предмет окремого дослідження.

Таким чином, післяреволюційне десятиріччя увійшло в історію як період неоабсолютизму, відновлення монархічно-консервативного режиму в Австрійській імперії, що супроводжувався зміцненням позицій у Галичині поляків за сприянням намісника краю (з 1849 р.) А. Голуховського. Згорання легальної політичної діяльності в

¹⁶⁴ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: У 2 т. К., 2007. Т. 1: Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. С. 199, 200; Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... Ч. 290. С. 397.

¹⁶⁵ Головацький Я. До П. Куліша (1859) // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. / Упоряд., підготовка текстів І. І. Пільгука, М. Г. Чорнописького. К., 1965. С. 294, 295.

¹⁶⁶ Головацький Я. До П. Куліша (1859)... С. 295; Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850–62... Ч. 344. С. 464.

¹⁶⁷ Інститут літератури ім. Т. Шевченка. Відділ рукописних фондів і текстології, ф. 104, од. зб. 689, арк. 1, 1 зв.

¹⁶⁸ Барвінський О. Спомини з мого життя. Т. 2. Ч. 3–4. С. 40.

державі викликало послаблення інтересу галицьких русинів до проблем свого національного розвитку, що в нових умовах відзначався аполітизмом. Ідейний вплив Наддніпрянщини на Галичину після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства та антиукраїнських репресій у Росії з кінця 1840-х рр. також значно послабився. Галицькі русини не домоглися поділу провінції й змушені були доводити етнічну самобутність в умовах зростаючих польських впливів. Нечисленна місцева інтелігенція відчувала брак сил для формування літературної мови на народнорозмовній основі. У такій ситуації, коли бракувало термінів, загальних понять, не існувало усталеного правопису тощо, залишався легший шлях – покласти в основу національно-культурного розвитку «всеруську» церковнослов'янську мову, що фактично перетворювалася, з включенням народних висловів, на макаронічне «язичіє». Водночас були здійснені спроби утвердження в Галичині як літературної вже добре внормованої російської мови, але видання малозрозумілою для краян мовою, що вміщували переклади з російських часописів, не набули популярності.

Мовно-правописні дискусії, засилля «язичія», здавалося б, перекреслювали діяльність прихильників входження народнорозмовної мови в літературу та загалом перспективи розвитку нової української літератури в краї, що була започаткована зусиллями «Руської трійці». Суперечки не мали характеру політичної конфронтації, виходили з потреб вироблення літературної мови і правопису й оберталися докола мови видань кількох часописів. Однак це дало підстави польським політикам для звинувачень у проросійських симпатіях галицьких русинів і, як наслідок, посилення національних позицій поляків у провінції. Дійшло до того, що намісник А. Голуховський, скориставшись підтримкою віденської влади, в 1859 р. спробував перевести «руську» мову на латинський алфавіт. Проте ці наміри викликали рішучу протидію з боку місцевої інтелігенції, що стало причиною т. зв. азбучної війни, котра оживила задушливу атмосферу 1850-х рр.